Kerkenvisie Noordenveld

Toekomstverkenning Religieus Erfgoed

In opdracht van de gemeente Noordenveld
Conceptversie maart 2025

GEMEENTE NOORDENVELD

KATHEDRAAL DENKERS

Colofon

Gemeente Noordenveld

Titel	Kerkenvisie Noordenveld: Toekomstverkenning religieus erfgoed
Status	Definitief
Datum	Maart 2025
Adviseur	Kathedraaldenkers
Door	Pauline Bezemer (gemeente Noordenveld) Harry Tappel (gemeente Noordenveld) Meike Barkmeijer (stagiair gemeente Noordenveld, student RUG) Heleen Agterhuis (Kathedraaldenkers) Rob de Vries (Kathedraaldenkers)
Vormgeving	Yurr Studio, Farabelle Calicher (Kathedraaldenkers)
Afbeeldingen	Gemeente Noordenveld, Kathedraaldenkers en onder foto's vermeld als anders.

GEMEENTE NOORDENVELD

KATHEDRAAL DENKERS

Toelichting foto's voorpagina van links naar rechts en van boven naar beneden

Het interieur van **de Koepelkerk Veenhuizen** behoort tot de topensembles in Noordenveld. Foto: Chris Booms in opdracht van Museum Catharijneconvent voor de publicatie: Religieuze interieurs in Nederland - waardevol erfgoed Waterstaatskerken.

De Jacobskerk in Roderwolde is nog zelden in gebruik. De Protestantse Gemeente Roden-Roderwolde, eigenaar, gaat een onderzoek starten naar een nieuw toekomstperspectief voor dit rijksmonument.

De beschildering van het gewelf van de apsis van **de Rooms-Katholieke Kerk Veenhuizen** werd gemaakt door gedetineerde Adolf Gantzert. De kunstenaar heeft zichzelf, en enkelen van zijn familieleden, in de voorstelling afgebeeld.

De Margarethakerk Norg is in 2024 overgenomen door Het Drentse Landschap, nadat de kerkgemeenschap die eigenaar was, werd opgeheven. Bron: Stichting Margarethakerk Norg

Ruim 300 bewoners van het dorp Peize, die geen lid zijn van de **Johannes de Doperkerk (ofwel de Kerk van Peize)**, doneren geld voor het onderhoud van de middeleeuwse kerk.

De Evangelische gemeente Roderesch - Haulerwijk groeit en heeft in Roderesch een modern kerkgebouw dat in 2010 is vergroot. In Haulerwijk is een tweede kerk geopend.

Inhoud

Colofon	2
Voorwoord	4
1. Inleiding	5
2. Onderzoeksmethode	9
3. Feiten en cijfers	12
4. Cultuurhistorische analyse	20
5. Interieurs	26
6. Beleidskader	28
7. Toekomstverwachting	30
8. Sterkte-zwakteanalyse en uitkomsten enquête	36
9. Conclusies en aanbevelingen	43
10. Actieplan	50
Bijlage 1 Kerkgemeenschappen en kerkenpaspoorten	53
Bijlage 2 Begraafplaatsen	

Voorwoord

Robert Meijer
Wethouder

Geachte lezer,

Met trots presenteren we de Kerkenvisie Noordenveld. Het is belangrijk om over de toekomst van de Noordenveldse kerkgebouwen en kerkgenootschappen, met andere woorden het religieus erfgoed van onze gemeente, na te denken. Dit erfgoed vormt een belangrijk en onmisbaar onderdeel van de lokale cultuur, tradities en identiteit. We zetten niet alleen in op behoud van dit bijzondere Noordenveldse erfgoed, maar ook op de manieren hoe we dit erfgoed op een betekenisvolle wijze kunnen doorgeven aan volgende generaties.

Deze rapportage is het resultaat van de vele gesprekken die we hebben gehad met de kerkgenootschappen en beleidsmedewerkers van de gemeente Noordenveld over hoe we gezamenlijk naar de toekomst van het religieus erfgoed willen kijken. Noordenveld kent vele kerkgenootschappen. Sommige zijn van middeleeuwse origine en andere zijn van recentere afkomst. Het gevolg is een grote variatie aan kerkgebouwen en bouwjaren: zo stammen drie kerkgebouwen uit de middeleeuwen, vijf uit de negentiende eeuw, vijf uit de eerste helft van de twintigste eeuw en drie komen uit de tweede helft twintigste eeuw. De laatste kerk is gebouwd in het jaar 2011. Van de zeventien (voormalige) gebedshuizen zijn acht aangewezen als rijksmonument. Elk kerkgebouw vertelt op zijn eigen manier over de (religieuze) geschiedenis van Noordenveld.

Onze bewoners hechten emotionele waarde aan de kerkgebouwen. Kinderen werden er gedoopt, de trouwdienst vond er plaats en van dierbaren werd vanuit de kerk afscheid genomen. De kerk is voor veel inwoners meer dan een gebouw: het is een plek waar herinneringen van belangrijke momenten liggen. Kerkgebouwen geven ook betekenis aan de samenleving van nu en in de toekomst. Kerken zijn en blijven een plek van bezinning en ontmoeting. Een waardevol feit, nu en voor volgende generaties.

Het werd snel duidelijk dat we deze erfgoedopgave integraal moesten oppakken. Namens het hele college wil ik daarom mijn dank uitspreken aan alle mensen die vrijwillig en met veel enthousiasme hebben meegedacht tijdens de vele gesprekken: de kerkbestuurders van kerkgenootschappen met en zonder gebouw, de Noordenveldse historische verenigingen, onze beleidsmedewerkers van erfgoed, ruimtelijke ontwikkeling, economische zaken, beheer en het sociaal domein, en de experts van Kathedraaldenkers die deze eerste, inventariserende fase van het kerkenvisieproces hebben begeleid. Dankzij jullie inzet en inbreng is deze rapportage tot stand gekomen en vergroten we een bestendig toekomstperspectief voor de religieuze gebouwen en kerkengemeenschappen in onze gemeente.

Dit Kerkenvisiedocument is slechts het begin. Hier gepresenteerd is een inventarisatie met aanbevelingen en uitdagingen waarop we kunnen bouwen om tot een betekenisvolle ondersteuning en instandhouding van onze kerkgebouwen en kerkgenootschappen te komen. Door op een inspirerende en effectieve manier samen op te trekken en door de krachten te bundelen met alle betrokkenen rondom het Noordenveldse religieus erfgoed, ben ik ervan overtuigd dat we in de nabije toekomst tot mooie resultaten zullen komen. Dat we gezamenlijk de aanbevelingen in deze rapportage kunnen omzetten in waardevolle acties. Daar wil ik me voor inzetten en ik nodig u van harte uit om mee te denken.

1. Inleiding

Al in de elfde eeuw werden de eerste kerken in de kernen Norg, Peize, Roden en Roderwolde gesticht, in het gebied dat nu het grondgebied van de gemeente Noordenveld vormt. In de laatste eeuw zijn in totaal zestien kerken en een synagoge in actief gebruik geweest, waarbij de gebedshuizen van Veenhuizen een bijzonder ‘eigen’ verhaal vertellen. Door de plaatsing van de Koloniën van Weldadigheid, waar de gebedshuizen deel van uitmaken, op de Werelderfgoedlijst, erkent het Werelderfgoedcomité de uitzonderlijkheid van de koloniën en daarmee ook de gebedshuizen. Echter, álle waardevolle gebedsgebouwen vormen ‘de ziel’ van de dorpen en zijn een belangrijk onderdeel van het DNA van Noordenveld. De kerktorens wijzen bewoners en bezoekers van verre, vaak al eeuwenlang, de weg.

Tijdens de onderzoeksperiode voor deze Kerkenvisie, het jaar 2024, waren vier kerkgenootschappen niet meer actief; de synagoge en de School met de Bijbel in Veenhuizen waren uit religieus gebruik, herstemd (het gebouw heeft een nieuwe functie gekregen) en/of in transitie (er wordt gezocht naar een nieuwe invulling). Met het opstellen van de hier voorliggende Kerkenvisie brengt de gemeente Noordenveld de (toekomstige) uitdagingen waar kerkgenootschappen en andere eigenaren van kerkgebouwen, zoals de Stichting de Nieuw Rentmeester, de Chr. Kinderopvang BuitenGewoon en Het Drentse Landschap, met hun gebouwen voor staan, in beeld.

Uit het inventariserend onderzoek blijkt dat een trend van ontkerkelijking en het leegkomen van kerkgebouwen in Noordenveld van start is gegaan en de komende jaren nog niet ten einde is. In de komende tien tot vijftien jaar zijn naar verwachting nog acht kerkgebouwen bedreigd in hun voortbestaan. In totaal behoudt met zekerheid (op basis van een inschatting van de kerkbesturen zelf) een kwart van het bestaande religieus erfgoed de religieuze functie. De monumentale kerken en de (architectuur- en cultuurhistorische) waardevolle kerkgebouwen zijn hierbij het meest kwetsbaar. Hetzelfde geldt voor de voorzetting van soms eeuwenoude kerkgenootschappen. Door gebrek aan jonge aanwas neemt het aantal leden gestaag af. De wens bij kerkbesturen is om de gebouwen en hun genootschappen te behouden, maar de maandelijkse kosten voor instandhouding en verwarming worden steeds lastiger om op te brengen.

Ontkerkelijking in Nederland

De gemeente Noordenveld staat hierin niet alleen. De trend van ontkerkelijking is in vrijwel heel Nederland gaande. Van de ongeveer 7000 kerkgebouwen in Nederland is nu 25% herbestemd. De voorspelling is dat er tot 2030 nog zo’n 1700 kerkgebouwen hun religieuze functie zullen verliezen (Colliers International, Verkoop van kerken in Nederland, februari 2021). In Noordenveld is dit proces ook gestart.

Om het Nederlands religieus erfgoed te behouden, tegen deze trend van ontkerkelijking in, heeft de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) middelen in de vorm van een rijksbijdrage beschikbaar gesteld. Dit voor het opstellen van kerkenvisies op gemeentelijk niveau. Het gaat daarbij niet alleen om een visie op (rijks)monumentale kerken, maar om alle gebouwen die voor de eredienst zijn gebouwd, vroeger en nu, en voor alle soorten geloofsovertuigingen.

Het gemeentebestuur van Noordenveld heeft het besluit genomen een kerkenvisie op te stellen. Met de rijksbijdrage is Kathedraaldenkers als onafhankelijke instantie ingehuurd om het traject te begeleiden.

In deze rapportage wordt gesproken over een Kerkenvisie en kerkgebouwen, omdat de ontkerkelijkingstrend, die de directe aanleiding vormt voor het onderzoek, met name kerken treft. Echter, de gemeente Noordenveld erkent ook dat haar religieus erfgoed niet alleen steen betreft. Het gaat ook om de kerkgenootschappen en het funerair erfgoed dat, zeker in het geval van de dorpen Norg, Roden, Peize, Veenhuizen en Roderwolde, onmiskenbaar en historisch verbonden is met de religieuze praktijk. Het kerkenvisieonderzoek dat in Noordenveld is uitgevoerd, is daarmee breder van opzet dan vrijwel alle andere kerkenvisieonderzoeken in Nederland. De focus bij deze onderzoeken ligt voornamelijk op de kerkgebouwen ('de stenen').

Het doel van de kerkenvisie

Bij het maken van de kerkenvisie gaat het om de volgende gecombineerde hoofdvraag: in welke mate is de toekomst/instandhouding van het religieus erfgoed van Noordenveld bedreigd door de ontkerkelijkingstrend of om andere redenen? En als daar sprake van is, waar liggen dan de kansen om voor bedreigde waardevolle kerkgebouwen en kerkgenootschappen toch een duurzaam toekomstperspectief te vinden?

Om hierop een op maat gemaakt antwoord te vinden, moet aandacht besteed worden aan de volgende deelvragen:

- Hoe ziet het kerken- en kerkgenootschappenbestand van Noordenveld eruit?
- Hoe gaat het met de bijbehorende kerkgemeenschappen?
- Hoe kijken deze eigenaren naar de toekomst?
- Welke rol spelen de kerken nu in hun dorpskern?
- Welke kerkgebouwen behouden hun religieuze functie in de komende jaren?
- Welke ambities hebben kerkgemeenten als organisatie en voor hun gebouw?
- Willen kerkgemeenten in hun kerk een combinatie maken met andere functies: bijvoorbeeld cultureel of maatschappelijk?
- Is het onderhoud door kerkeigenaren te bekostigen en kunnen kerkeigenaren en -besturen deze taak aan?
- Hoe staat het met verduurzaming van de gebouwen en zijn de stookkosten op te brengen?
- Wat is de cultuurhistorische waarde van de kerkgebouwen, individueel en in het geheel bezien?
- Welke sociale, maatschappelijke rol vervullen de kerken in hun omgeving?
- Hoe kan een deels of geheel nieuwe invulling van een kerkgebouw betekenisvol bijdragen aan de toekomst van een dorpskern en/of de gehele gemeente Noordenveld?
- Welke maatschappelijke behoeften kunnen kerkgebouwen, gebouwd als ontmoetingsruimten, in 2040 vervullen?
- Kunnen we sociaal-maatschappelijke functies verplaatsen naar kerkgebouwen?
- Krijgen we spijt als we kerken een woonfunctie geven? Met zo'n 'onomkeerbare' herbestemming zal een kerkgebouw nooit meer publiek 'beleefbaar' zijn. Weg is weg? Of is die afweging per kerk en situatie verschillend?

Het opstellen van deze Kerkenvisie heeft geholpen bij het inventariseren van de problematiek en kansen, en bij het daadwerkelijk in actie komen. Immers:

- De gemeente Noordenveld maakt beleid op allerlei terreinen die kerken kunnen raken. Denk aan: sociaal domein (zorg en welzijn), ruimtelijke ordening (leefbaarheid, parkeren), en economie (recreatie en toerisme). Ook heeft de gemeente een nuttig netwerk met overheids- en kennispartijen. Van dergelijke samenwerkingskansen maakt dit document zichtbaar hoe we betrokken partijen kunnen benutten.
- Een Kerkenvisie documenteert en biedt een overzicht van het geheel van uitdagingen. Hierdoor ontstaat inzicht en bewustwording bij de gemeente en de kerkgenootschappen en kerkeigenaren om overkoepelende thema's te onderzoeken en gezamenlijke acties op te pakken. Op deze wijze kunnen we proactief en, niet onbelangrijk, op tijd actie ondernemen wanneer nodig.
- Herbestemmen of nevenbestemmen (het zoeken van andere activiteiten die naast de religieuze functie in de kerk plaatsvinden vanwege de welkome opbrengsten en/of om als kerk van betekenis te zijn voor de omgeving) kost tijd. Door de Kerkenvisie ontstaat meer alertheid bij partijen met financiële uitdagingen met betrekking tot onderhoud van religieus erfgoed en dreigende leegstand en anticiperen zij hier tijdiger op door in een vroeger stadium plannen te maken voor de volgende fase. Ook kunnen we onderzoeken of er bijvoorbeeld een maatschappelijke of andere publiekstoegankelijke functie mogelijk is, in afstemming met de betrokken omwonenden. Zo voorkomen we dat langdurige leegstand tot verval en onnodige kosten en, in het ergste geval, tot ongewenste sloop van gebedshuizen leidt.
- De aantrekkingskracht van dorpen, de economie en de waarden van vastgoed worden allen positief beïnvloed door de aanwezigheid van goed onderhouden waardevol erfgoed. Zo dragen kerkgebouwen in een belangrijke mate bij aan een aantrekkelijk vestigingsmilieu voor nieuwe bewoners en zijn deze panden in die zin een economische drager.

De verschillende betrokken partijen, ieder vanuit hun specifieke rollen en mogelijkheden, zijn hierin belangrijk.

Eigenaren van de Noordenveldse kerkgebouwen en de synagoge te Veenhuizen kunnen, als dat speelt, op zoek gaan naar een duurzaam toekomstperspectief voor hun gebouw. Zij zijn immers degenen die besluiten nemen ten aanzien van hun eigendom. Zij kunnen subsidies aanvragen voor ondersteunende deskundigheid of als bijdrage in onderhoudskosten en ervoor kiezen om zich aan te sluiten bij gezamenlijke initiatieven.

De gemeente Noordenveld kan verbinden en heeft met deze rapportage het initiatief genomen tot een gezamenlijk gesprek, het opstellen van een Kerkenvisie, en zal in de toekomst ondersteunend beleid kunnen maken, waardevolle contacten kunnen delen, meedenken et cetera. Hierbij is het inzetten van het vervolgproces - het blijven ontmoeten van elkaar - van groot belang.

Bewoners en maatschappelijke of culturele partijen kunnen eveneens en (opnieuw) worden betrokken om mee te denken (voor zover ze dat niet al vrijwillig doen voor de kerkgenootschappen) over de vitaliteit van hun dorp, hun toekomstplannen daarvoor, en hoe naar de toekomst toe de ontmoetingsfunctie of andere maatschappelijke functies hierin vorm moeten krijgen. En welke functies vervolgens kunnen bijdragen aan het behoud en gebruik van de kerkgebouwen.

Aan deze Kerkenvisie is een actieve bijdrage geleverd door de eigenaren van de kerkgebouwen. Door hun bijdrage is er een goed beeld van de kerkenopgave (en in verlenging van kerkgenootschappen) in Noordenveld ontstaan. De gemeente Noordenveld heeft kerken-, kerkgemeenschappen- en begraafplaatsgeschiedenissen en paspoorten

opgesteld, alsook bijeenkomsten met de kerkeigenaren georganiseerd en overige onderzoeksactiviteiten ter hand genomen. Bewoners zijn gevraagd om deel te nemen aan een enquête. Dit beeld legt de basis voor een gezamenlijk actieplan, waarmee de kans op een duurzaam toekomstperspectief voor de religieuze gebouwen wordt vergroot.

Gezamenlijke ambitie

De ambitie van dit kerkenvisietraject is om alle betrokkenen te inspireren en energie te geven om goed over de toekomst van de kerkgebouwen en kerkgenootschappen in Noordenveld na te denken en om met elkaar in actie te komen. Zo kunnen wij deze bijzondere gebouwen, die in belangrijke mate bijdragen aan de identiteit en leefomgeving van de dorpskernen en de gehele gemeente Noordenveld, alsook de waardevolle, maatschappelijke bijdrage van de kerkgenootschappen op een betekenisvolle wijze behouden en doorgeven aan volgende generaties.

2. Onderzoeksmethode

Het opstellen van een Kerkenvisie is vormvrij. Iedere gemeente, dus ook de gemeente Noordenveld, is vrij om een aanpak te kiezen die past bij de plaatselijke context. Belangrijk bij het opstellen van een Kerkenvisie is dat dit gebeurt in dialoog met de eigenaren van de kerkgebouwen en andere gebedshuizen; dit is de enige rijksvoorwaarde. Een Kerkenvisie fungeert vaak als startpunt voor een veel langere dialoog tussen kerkgenootschappen en de burgerlijke gemeente. De gemeente Noordenveld heeft gekozen voor een participatieve insteek, waarbij samen met de kerkeigenaren is opgetrokken. Zo zijn meer gezamenlijke bijeenkomsten georganiseerd dan bij de start voorzien, omdat hier, vanuit eigenaren en kerkgenootschapen, behoefte aan bleek te zijn. Het Kerkenvisiedocument is voor een groot deel gebaseerd op gesprekken en bijeenkomsten met de kerkeigenaren en het document is besproken en voorgelegd aan hen. Wat voorligt is een inventarisatie en gezamenlijke verkenning van samenwerkingskansen, met als gezamenlijke ambitie om hier de komende jaren samen aan verder te werken. Het doel? Komen tot nieuwe langdurige toekomstperspectieven voor de kerken en genootschappen, daar waar nodig en gewenst. Dit hoofdstuk licht de gebruikte onderzoeksmethode toe. De gemeente Noordenveld is in het inventarisatie- en participatieproces vanaf de start begeleid door adviesbureau Kathedraaldenkers.

Bureauonderzoek

Bij de start van het onderzoek is de collectie van religieuze gebouwen van Noordenveld (kerkgebouwen én een herbestemde synagoge: hierna hanteren we de noemer kerkgebouwen), geïnventariseerd. Als uitgangspunt voor de kerkgebouwenlijst is hierbij de definitie gehanteerd die de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) gebruikt: ‘alle gebouwen die oorspronkelijk gebouwd zijn als gebedshuis’. Dat betekent dat een tot school verbouwde oude kerk, zoals de School met de Bijbel in Veenhuizen, wél tot de kerkgebouwencollectie wordt gerekend. Het dorpshuis NijRoon waarin de Baptistengemeente Roden kerkt wordt niet tot de collectie gerekend aangezien het niet voldoet aan de RCE definitie. Dit gebouw is niet meegenomen in het onderzoek. De inventarisatie heeft geleid tot een lijst van zeventien kerkgebouwen. Vervolgens is van alle kerkgebouwen een paspoort opgesteld, opgenomen in bijlage 1.

De gemeente Noordenveld heeft naast de kerkgebouwen ook de kerkgemeenschappen, hun ontstaan en ontwikkeling in beeld gebracht. Hierbij is de Baptistengemeente Roden wel meegenomen, voor een compleet overzicht. Ook zijn de Noordenveldse kerkterreinen, kerhoven en begraafplaatsen op een rij gezet en beschreven. Overkoepelend is een korte kerkengeschiedenis van de gemeente Noordenveld in beeld gebracht aan hoofdstuk 4. Deze geschiedenis sluit af met de kernwaarden van de kerkgebouwencollectie. Per kerkgebouw is vervolgens beoordeeld in welke mate het gebouw een bijzondere waarde vertegenwoordigt binnen de kerkencollectie.

Participatie met eigenaren/gebruikers

Bij de aanvang van het inventarisatie, in

2024, is een startbijeenkomst georganiseerd waarvoor de kerkbesturen en andere kerkeigenaren zijn uitgenodigd. Vervolgens zijn in totaal twaalf individuele gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van de kerkgenootschappen, alsook met vertegenwoordigers van de herbestemde kerkgebouwen en de synagoge. De Baptistengemeente Roden, zonder eigen kerkgebouw, gaf, in een vroeg stadium, aan niet te participeren in het bureauonderzoek, maar uitte wel de wens om op de hoogte gehouden te worden. De bestuurders van de Nieuw Apostolische Kerk waren meerdere keren uitgenodigd, maar het contact is helaas nog niet tot stand gekomen. Zij hebben dus niet deelgenomen aan het onderzoek.

Voorafgaand aan de individuele gesprekken werd aan de eigenaren/gebruikers een beknopte vragenlijst toegestuurd. Het waren open gesprekken, waar na de kennismaking aan vertegenwoordigers werd gevraagd naar feitelijke zaken rondom het kerkgenootschap en bijbehorende kerkgebouwen. Tevens is gesproken over de toekomstverwachting van het genootschap en bijbehorend(e) gebouw(en). Kerkgenootschappen werden nadrukkelijk uitgenodigd om al hun vragen, zorgen of ideeën in te brengen en hebben hier tijdens het onderzoekstraject gebruik van gemaakt. De uit deze gesprekken verkregen informatie, inzichten en ideeën vormen een belangrijke input voor voorliggende Toekomstverkenning religieus erfgoed Noordenveld. Naast de individuele gesprekken zijn er twee tussentijdse bijeenkomsten en een afsluitende bijeenkomst georganiseerd met de kerkgebouweigenaren. Tijdens deze bijeenkomst zijn bevindingen van het onderzoek voorgelegd en gemeenschappelijke thema's besproken. Tussentijds is tenslotte een nieuwsbrief gemaakt om nieuwe ontwikkelingen in het onderzoek te delen met alle betrokkenen. Het voornemen is om deze nieuwsbrief voor te zetten in de toekomst, dit om de nu aangehaalde samenwerking tussen gemeente, kerkeigenaren en kerkgenootschappen op peil te houden.

Tweede bijeenkomst.

Analyse van de opgave

Op basis van de individuele toekomstverwachtingen van de kerkgenootschappen is een totaalbeeld geschetst van de 'kerkenopgave' waar de gemeente Noordenveld de komende vijftien jaar voor staat. Een staafdiagram van de toekomstverwachting van alle kerkgebouwen is terug te vinden in hoofdstuk 7 van deze rapportage.

Participatie met ambtelijke beleidsvelden

Door middel van een workshop zijn ambtenaren van diverse beleidsterreinen binnen de gemeentelijke organisatie uitgenodigd om mee te denken over de kerkenvisie. Dit is in twee verschillende bijeenkomsten gebeurd. Gezamenlijk is gezocht naar raakvlakken en kansen tussen de betreffende beleidsterreinen en uitkomsten van het onderzoek. De uitkomsten zijn verwerkt in de Sterkte-Zwakteanalyse (hoofdstuk 8).

Enquête onder bewoners

Ten slotte is een digitale enquête onder de bewoners van Noordenveld uitgevoerd. In hoofdstuk 8 is aangegeven wat hiervan de resultaten zijn.

"Als kerkgemeente staan we open voor nevengebruik, zoals concerten, lezingen, boekpresentaties, koorrepetities en meditaties, maar niet voor feesten en partijen. Het gebruik moet wel passen bij het kerkgebouw."

"Onze gemeenschap is zeer hecht en telt ongeveer 55 leden, waarvan 30-35 leden actief de zondagse eredienst bijwonen. De gemiddelde leeftijd is hoog. De predikant gaat met pensioen. Vanaf medio 2025 gaan we 1 x per 2 weken een dienst houden, samen met de gemeenschap in Haren, om en om."

"Elk jaar komen er ongeveer 10-20 nieuwe leden bij en de verwachting is dat deze trend zich de komende jaren zal voortzetten. De gemeente is relatief jong, aangezien er ook veel jonge gezinnen bij de gemeente zijn aangesloten. We hebben twee locaties. Elke locatie telt gemiddeld 130 volwassenen en 150 kinderen."

"Sinds 2020 is, na een grote verbouwing, een kleinschalige christelijke kinderopvang geopend in het kerkje. We hebben veel last gehad van de coronacrisis, maar inmiddels loopt de kinderopvang goed."

3. Feiten en cijfers

Alle gebedshuizen

De kerkgebouwenlijst van Noordenveld bestaat uit zeventien gebouwen die voldoen aan de definitie: “gebouwd als gebedshuis” (zestien kerkgebouwen en één voormalige synagoge).

In dit hoofdstuk worden feiten en cijfers gepresenteerd die betrekking hebben op de kerkgebouwen.

1. Doopsgezinde Kerk
2. Op de Helte
3. Catharinakerk
4. RK Kerk der Triniteit
5. De Open Hof
6. Nieuw Apostolische Kerk
7. Hervormde Kapel
8. Evangelische Kerk
9. Gereformeerde Kerk of Edenhof
10. Hervormde Evangelisatie of Rotondekerk
11. Margarethakerk
12. Synagoge
13. Koepelkerk
14. St. Hiëronymus Aemilianuskerk
15. School met de Bijbel
16. Johannes de Doper
17. Jacobskerk

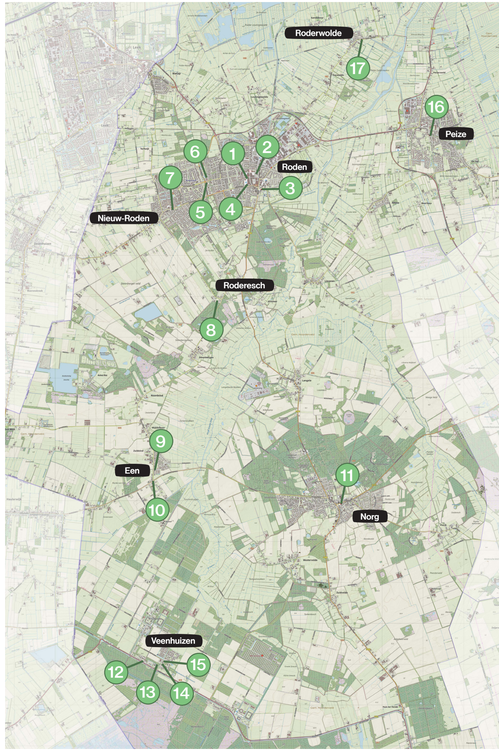

Functioneel gebruik

Op het moment van onderzoek (2024) waren van de zeventien religieuze gebouwen binnen de gemeente Noordenveld twaalf in religieus gebruik (regelmatig, wel met nevenactiviteiten), en vijf niet meer. De Hervormde Kapel in Nieuw-Roden is herbestemd tot christelijke kinderopvang. De Margarethakerk in Norg is in 2024 in bezit gekomen van Het Drentse Landschap en is in transitie. De synagoge in Veenhuizen is al langer herbestemd tot kantoor; deze raakte al in de negentiende eeuw buiten gebruik. De katholieke kerk St. Hiëronymus Aemilianuskerk in Veenhuizen staat veelal leeg en wordt soms gebruikt voor evenementen. De School met de Bijbel is, eind negentiende eeuw, van een kerk naar een cellencomplex herbestemd. Het gebouw is later een school geworden toen er een nieuwe katholieke kerk naast werd gebouwd en functioneert nu (vooralsnog tijdelijk) als lokaal dorpshuis.

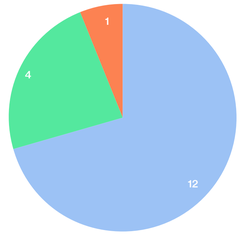

“Onze parochie vervult een regionale functie. In een straal van 25 kilometer komen mensen hier naartoe. Vanuit het verleden zijn er connecties met de Rijksuniversiteit Groningen, de NAM, UMCG en het Martiniziekenhuis. Veel leden werk(t)en hier. Ook veel mensen uit West-Friesland en katholieke boeren uit Amersfoort vestigden zich rondom Roden en zijn lid geworden. Doordat “import” hier samenkwam ontstonden er veel nieuwe sociale contacten”.

"Naast de zondagse eredienst worden onze gebouwen gebruikt voor uitvaarten, concerten, lezingen en voor andere activiteiten. Ook worden er vluchtelingen opgevangen. Het grootste knelpunt is vrijwilligers vinden. Voor de vluchtelingen zijn/waren 40 vrijwilligers actief, ook veel niet-kerkleden, voor het wegwijs maken, leren fietsen, helpen verhuizen etc.”

Functies van de gebedshuizen

- Religieus gebruik
- Herbestemd
- In transitie

1. Doopsgezinde Kerk
2. Op de Helte
3. Catharinakerk
4. RK Kerk der Triniteit
5. De Open Hof
6. Nieuw Apostolische Kerk
7. Hervormde Kapel
8. Evangelische Kerk
9. Gereformeerde Kerk of Edenhof
10. Hervormde Evangelisatie of Rotondekerk
11. Margarethakerk
12. Synagoge
13. Koepelkerk
14. St. Hiëronymus Aemilianuskerk
15. School met de Bijbel
16. Johannes de Doper
17. Jacobskerk

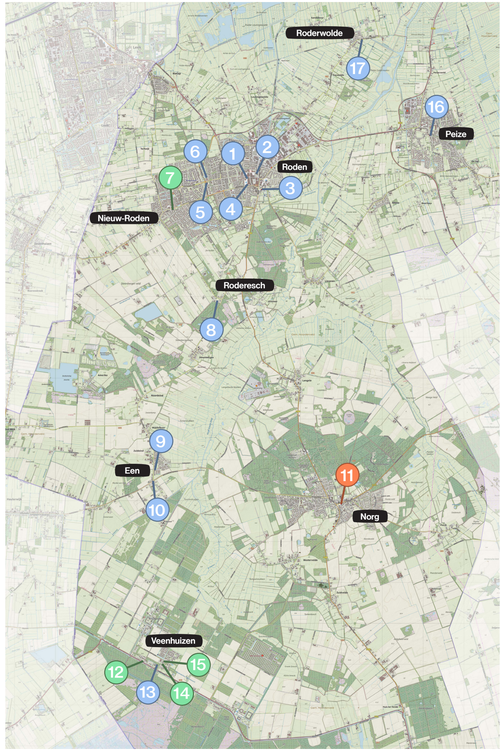

Denominaties

De denominaties of geloofsrichtingen van de kerken in Noordenveld worden hiernaast weergegeven.

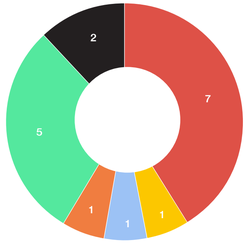

- Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
- Rooms Katholieke Kerk (RKK)
- Nederlands Gereformeerde Kerk (NGK)
- Oecumenisch
- Herbestemd/transitie
- Overig

“De kerk blijft een belangrijke rol vervullen voor de bewoners van Noordenveld qua ontmoetings- en zingevingsruimte. Dit is de traditionele rol van de kerk, maar nu moet eigenlijk een nieuwe passende moderne vorm gevonden worden.”

“Naast het kerkgebouw, bezitten wij ook een pastorie en een verenigingsgebouw. De pastorie wordt verhuurd. Het verenigingsgebouw wordt gebruikt door Dorpsbelangen en voor bijeenkomsten, georganiseerd door de Bijbelkring en de Vrouwenkring.”

Denominaties van de gebedshuizen

- Protestantse Kerk in Nederland (PKN)
- Rooms Katholieke Kerk (RKK)
- Nederlands Gereformeerde Kerk (NGK)
- Oecumenisch
- Herbestemd/transitie
- Overig

1. Doopsgezinde Kerk
2. Op de Helte
3. Catharinakerk
4. RK Kerk der Triniteit
5. De Open Hof
6. Nieuw Apostolische Kerk
7. Hervormde Kapel
8. Evangelische Kerk
9. Gereformeerde Kerk of Edenhof
10. Hervormde Evangelisatie of Rotondekerk
11. Margarethakerk
12. Synagoge
13. Koepelkerk
14. St. Hiëronymus Aemilianuskerk
15. School met de Bijbel
16. Johannes de Doper
17. Jacobskerk

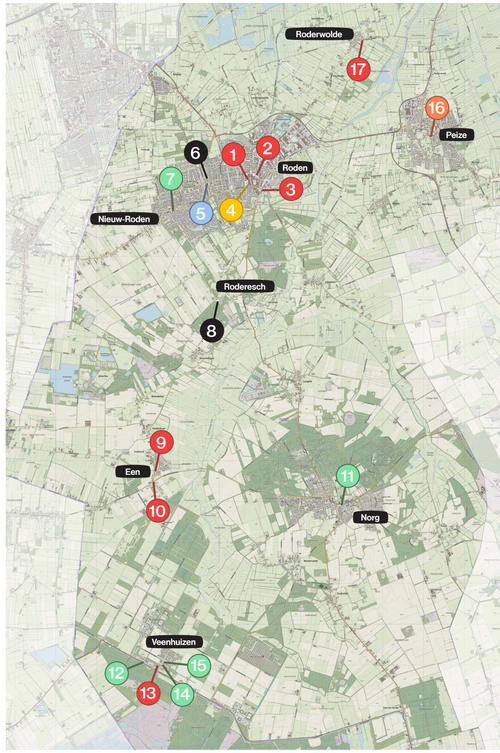

Bouwperiode

De kerkgebouwen en synagoge van Noordenveld laten een vrij gelijke spreiding zien qua bouwperiode, die vrij uniek is. In hoofdstuk 4 wordt op de achtergronden hiervan ingegaan.

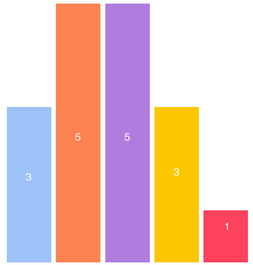

Bouwperiode

- 1200-1300
- 1800-1900
- 1900-1950
- 1950-2000
- Na 2000

“Onze kerkelijke gemeenschap is 100 jaar geleden opgezet. De generatie die de kerk heeft opgebouwd is nu verdwenen, daardoor is er ook minder hechting met het kerkgebouw. De helft van de leden komt uit een ander dorp. We overwegen om te onderzoeken of we kunnen verhuizen naar de monumentale kerk die daar vrij is gekomen.”

Monumentenstatus

In de gemeente Noordenveld zijn acht kerkgebouwen aangewezen als rijksmonument, de overige kerkgebouwen zijn niet beschermd. Op het kaartje op de volgende pagina is aangegeven welke gebouwen dit betreft. Het taartdiagram laat zien dat bijna de helft van de kerkgebouwen een rijksmonument is, dat is een hoger percentage dan landelijk gemiddeld voor Nederlandse gemeenten.

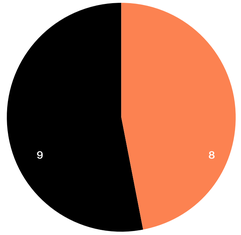

- Rijksmonument
- Geen status

Monumentale status van de gebedshuizen

- Rijksmonument
- Geen status

1. Doopsgezinde Kerk
2. Op de Helte
3. Catharinakerk
4. RK Kerk der Triniteit
5. De Open Hof
6. Nieuw Apostolische Kerk
7. Hervormde Kapel
8. Evangelische Kerk
9. Gereformeerde Kerk of Edenhof
10. Hervormde Evangelisatie of Rotondekerk
11. Margarethakerk
12. Synagoge
13. Koepelkerk
14. St. Hiëronymys Aemilianus
15. School met de Bijbel
16. Johannes de Doper
17. Jacobskerk

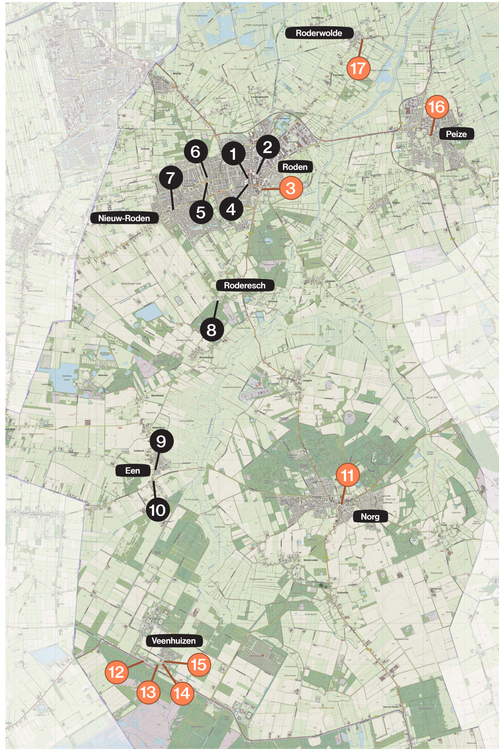

4. Cultuurhistorisch onderzoek: de Noordenveldse collectie

De gebedshuizen

Noordenveld heeft een gevarieerd kerklandschap met gebouwen uit verschillende periodes die gebouwd zijn in verschillende bouwstijlen: van de dertiende eeuw tot en met het jaar 2011, en van romaans-gotisch tot post-65. De oudste kerken staan in de drie grootste dorpskernen van de gemeente, in Roden, Norg en Peize. De drie middeleeuwse kerken die deze ensemble vormen, zijn alle te vinden aan de dorpsbrinken en gebouwd op een verhoogd kerkhof dat afgezet wordt met een keermuur. Het aantal rijksmonumentale kerken in de gemeente Noordenveld ligt procentueel iets hoger dan dat van de gemiddelde Nederlandse gemeente: van de zeventien (voormalige) gebedshuizen zijn acht aangewezen als rijksmonument.[1]

De drie middeleeuwse kerken in Roden, Norg en Peize vormden, samen met de oorspronkelijke, vroegmiddeleeuwse kerk in Roderwolde, de eerste grote religieuze spillen/ontmoetingsplekken voor de bewoners van Noordenveld. De dorpen Roden, Norg en Peize zijn te vinden in het centrale gedeelte van de gemeente dat gekenmerkt wordt door het esdorpenlandschap met de daaraan onlosmakelijk verbonden esdorpen en jonge (heide)ontginningsdorpen. De rest van de gemeente kenmerkt zich door (1) het laagveenontginningslandschap[2] in het noorden met de daarin tot ontwikkeling gekomen wegdorpen, waaronder Roderwolde en Sandebuur, en (2) het hoogveenontginningslandschap[3] met het koloniedorp Veenhuizen in het zuiden. In dit laatste dorp is het vierde oudste gebedshuis van de gemeente te vinden, de vroeg negentiende-eeuwse Koepelkerk, maar ook de eerste rooms-katholieke kerk van Veenhuizen, nu de School met de Bijbel, de voormalige synagoge en de Hiëronymus Aemilianus kerk, ook wel bekend als de Grote Kerk en ontworpen door W.C. Metzelaar. Het meest intact en volledig gebleven kerkinterieur van de gemeente Noordenveld is die van Koepelkerk te Veenhuizen.[4]

Bekend is dat in de achtste eeuw voor het eerste christelijke, rooms-katholieke missionarissen naar het noorden van Nederland trokken. Vanuit de omgeving van Groningen bereikten zij Drenthe. Rond 800 na Christus werd de eerste houten kerk in Vries, de oerparochie van Noord-Drenthe, gebouwd. Vanuit Vries werden vervolgens in de elfde en de twaalfde eeuw dochterparochies gesticht in Norg, Roden, Roderwolde en Peize. In deze dorpen werden ook kerken gesticht, eerst houten en later stenen gebedshuizen. Bij de meest recentelijke verbouwing van de Catharinakerk te Roden zijn de oorspronkelijke houten funderingsrestanten in het schip gevonden. Na de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) werden de oorspronkelijk katholieke kerken van de gemeente Noordenveld in gebruik genomen door de protestanten, de Nederlands hervormden en gereformeerden. Dit leverde in veel gevallen protesten op van de zittende pastoors en hun gemeenschappen, zeker in Roderwolde. Verder bleek het lastig om (goede) predikantenopvolgers aan te trekken die het nieuwe geloof konden verkondigen. Ook stond tegen alle nadrukkelijke verboden in in 1641 nog een groot kruis op het kerkhof te Roderwolde.[5]

De drie middeleeuwse kerken in Roden, Norg en Peize en de oorspronkelijke en later herbouwde Jacobskerk van Roderwolde hebben lange tijd, tot circa het begin van de twintigste eeuw, een regionale functie vervuld. Voor de start van de twintigste eeuw leidden vanuit de zogenaamde esgehuchten zoals Een en jonge ontginningsdorpen zoals Nieuw-Roden kerk- en reewegen naar deze gebedshuizen en parochies zodat bewoners deel konden nemen aan de doop en kerkgang.

Ook konden de dorpsbewoners hier, niet onbelangrijk, een christelijke begrafenis krijgen. Alleen in de grotere kerkparochies zoals Roden, Roderwolde, Norg en Peize, werden bij de kerken begraafplaatsen in en rondom de gebedshuizen aangelegd. Dit gebruik veranderde met de uitvaardiging van koning Willem I in 1829 dat nieuwe begraafplaatsen buiten de bebouwde kom moesten worden aangelegd bij dorpen en steden met meer dan duizend inwoners. Ontheffingen werden lange tijd gegeven, ook voor het begraven in de kerk. Net als met de Reformatie vond een overgangsperiode van gebruik plaats. De bestaande kerkmuren om de oude kerkhoven in Roden, Norg en Peize deden na het koninklijk verbod dienst als veekering en werden na 1829 verlaagd; deze zijn tot de dag van vandaag bewaard gebleven. Het kerkhof in Roderwolde die sinds de vroeg negentiende-eeuwse verhuizing van het dorp aan de rand van het dorp kwam te liggen, bleef geheel intact. De enige van de middeleeuwse kerkhoven in Noordenveld.

Dit maakt het kerkhof te Roderwolde het oudste nog in gebruik zijnde kerkhof van de gemeente, een bijzonder gegeven. De nieuwgebouwde gebedshuizen in de jongere Noordenveldse dorpen kregen na 1829 dikwijls een begraafplaats in of aan de rand van het dorp, nu de verantwoordelijkheid van de lokale overheden, of, in het geval van Veenhuizen, van de Maatschappij van Weldadigheid en, na het jaar 1859, van het Ministerie van Justitie. Twee kerken in Veenhuizen werden na 1829 gerealiseerd, de Joodse synagoge en de Grote Kerk; de Koepelkerk en de eerste rooms-katholieke kerk nu de School met de Bijbel waren ongeveer drie jaar eerder gesticht. Ondanks het koninklijk bevel uit 1829 vonden ontheffingen voor begravingen in de originele kerkhoven en in kerken nog dikwijls plaats, vaak tot midden in de negentiende eeuw. De ruiming van het kerkhof rondom de Kerk van Peize vond pas plaats in het jaar 1930, dit ondanks het feit dat sinds 1828 de algemene begraafplaats bestond. Enkele van de geruimde negentiende-eeuwse grafzerken zijn opgenomen in de vloer van de Kerk van Peize en nog steeds zichtbaar.

Interessant is dat in Noordenveld zowel kort voor de Eerste Wereldoorlog als kort

1. Museum Catharijne Convent, Waardenstelling kerkinterieurs en roerend religieus erfgoed - Noordenveld, Feb. 2024.
2. Laagveen is een soort veen en, in Nederland, een van de belangrijkste typen drasland. Laagveenvorming heeft een belangrijke rol gespeeld in de vorming van de lagere delen van Nederland, zeker in de ontginning en de landbouw die volgde, en nu in de beheersing van de waterhuishouding, ook in Noordenveld. Kenmerkend zijn de lange smalle kavels, gescheiden door sloten. Wegdorpen zoals Roderwolde en Sandebuur werden op de zandruggen en -koppen gesticht die boven het veen uitstaken. Het gevolg is een slingerend bebouwingslint in het laagveenontginningslandschap.
3. Het meest voorkomende landschapstype in Drenthe, wat een ongeveer een kwart van de provincie beslaat, is het hoogveenontginningslandschap. Kenmerkend voor deze landschappen is de strakke verkaveling, de bebouwingspinten langs kanalen en grote weidse ruimtes met wijken.
4. Museum Catharijne Convent. Waardenstelling kerkinterieurs en roerend religieus erfgoed - Noordenveld. 1 feb. 2024.
5. Rondom de oude St. Jacobskerk van Roderwolde. De Clockeslag. Jrg. 1, no. 2, November 2009.

daarna, in 1919, 1922-24 en 1929, opnieuw gebedshuizen werden gebouwd: Op de Helte te Roden (1919), Hervormde Kapel te Nieuw-Roden en het Rotondekerkje te Een (1922), het eerste Evangelisatiegebouw te Roderesch (1923-1924) en de Gereformeerde Kerk later De Edenhof te Een (1929).

Een tweede kerkbouwopleving in de twintigste eeuw voltrok zich mede vanwege de voortdurende verzuiling in de jaren 1950 en 1960. Dit vond voornamelijk in en rondom het dorp Roden plaats. Zo bouwde de Doopgezinde gemeente, aanwezig in Roden sinds 1937, haar eigen kerk aan het Padkamp in het jaar 1954. Vanaf de jaren 1960 ontstond enige industrie in Roden doordat het dorp was aangewezen als groeikern. Wat eens een agrarische nederzetting was, groeide langzaam maar zeker uit tot een forensenplaats o.a. voor de stad Groningen; hetzelfde gold voor het nabijgelegen dorp Peize. Mede voor deze laatste groep werd een rooms-katholieke parochie in Roden gesticht en de rooms-katholieke kerk, de RK Kerk der Triniteit, aan de Nieuweweg gebouwd. Gemeente Noordenveld kent dus maar één kerk uit de jaren 1950 (de Doopsgezinde kerk te Roden) en één uit de jaren 1960 (RK Kerk der Triniteit te Roden). Opvallend is dat deze kerkgebouwen allemaal zonder pastoriewoning en/of kosterwoning werden gebouwd. Dit gold ook voor het later gebouwde Open Hof (1990) en de Nieuw Apostolische Kerk (2011) te Roden.

Vandaag de dag, mede door de bouw van De Open Hof en de Apostolische Kerk, vormt Roden de kern met de meeste gebedshuizen in de gemeente Noordenveld (totaal 7), gevolgd door Veenhuizen (4) en Een (2). Norg, Peize, Nieuw-Roden en Roderesch hebben alle vier één gebedshuis.

Kernwaarden

- De gevarieerde scala aan bouwjaren en bouwstijlen;
- De historische gegroeide bouw van de kerken en kerkhoven, later begraafplaatsen, in relatie tot de cultuurlandschappen en de daarin gebiedseigen ruimtelijke ontwikkelingen;
- De rappe ontwikkeling van verschillende type gebedshuizen binnen de kolonie Veenhuizen in de negentiende eeuw;
- De instandhouding/verplaatsing van de Jacobskerk te Roderwolde en het nog in gebruik zijnde middeleeuws kerkhof;
- De huidige concentratie van gebedshuizen in het dorp Roden;
- De aanwezigheid van maar één kerk uit de jaren 1950 (de Doopsgezinde kerk te Roden) en één uit de jaren 1960 (RK Kerk der Triniteit te Roden).

De kerkgemeenschappen

In tegenstelling tot de gebedshuizen kent Noordenveld niet zeventien maar elf actieve en vijf niet meer bestaande/opgeheven kerkgemeenschappen. Tot de niet meer bestaande kerkgemeenten horen o.a. de Gereformeerde Kerk Norg, de Hervormde gemeente Norg en de rooms-katholieke, gereformeerde en Joodse kerkgemeenten te Veenhuizen. Van de actieve kerkgemeenschappen hebben zowel de Baptistengemeente Roden en de Protestantse gemeente Veenhuizen geen eigen gebouw; de Protestantse gemeente Veenhuizen zit nog wel in haar oorspronkelijke gebouw, de voormalige Hervormde (koepel)kerk. Enkele kerkgemeenschappen hebben aangegeven dat zij, mocht het nodig zijn, niet persé gebonden zijn aan hun kerkgebouw. Het kerken en de binding als geloofsgemeenschap staat bij deze gemeenten voorop.

De huidige actieve kerkgemeenschappen in Noordenveld zijn autonome organisaties of samensmeltingen van vroegere kerkgemeenschappen en, in het geval van de Protestantse gemeente Veenhuizen, een zelfstandig geworden geloofsgemeente. De oudste Noordenveldse kerkgemeenschappen zijn die van de grootste middeleeuwse kerkparochies: Roden, Roderwolde, Norg en Peize. Alle vier gingen na de Reformatie van rooms-katholieke gemeenten over naar protestantse, specifiek Nederlands Hervormde of Gereformeerde, gemeenten. De geografisch ligging van de dorpen, de afstand en bereikbaarheid specifiek, blijkt naast de geloofsstroming bepalend te zijn geweest voor de samensmeltingen van kerkgemeenschappen en de samenwerkingsverbanden die bestonden tussen de kerkgemeenschappen, bijvoorbeeld tussen Roden, Nieuw-Roden, en Roderwolde en tussen Een, Norg en Veenhuizen.

De samenwerking tussen de Hervormde Gemeente en de Gereformeerde Kerk Roden begon in het jaar 2001. De kerkgemeenschappen Roden en Roderwolde zijn in het jaar 2009 samen gegaan. De kerkgemeenschappen Roden en Nieuw-Roden zijn samengesmolten in 2004; de coöperatie tussen de hervormde kerkgemeenschappen Nieuw-Roden en Roden bestond echter al veel langer en dateert van voor de bouw van de Hervormde Kapel te Nieuw Roden (1922). In 2006 is de laatste dienst in de Hervormde Kapel gehouden. De Hervormde gemeente Norg is uiteindelijk eind 2023 opgeheven. Leden zijn toen gaan kerken in De Edenhof te Een. In 2015 gingen de voormalige drie katholieke geloofsgemeenschappen in het Noorden van Drenthe, Maria Tenhemelopneming in Assen, Triniteit in Roden en Maria ten Hemel Opgenomen in Zuidlaren, samen verder in de nieuwe parochie H. Franciscus van Assisi. Toen de rooms-katholieke gemeente Veenhuizen in 2011 werd opgeheven zijn veel leden komen kerken in Roden. Sinds hun oprichting zijn de Oecumenische kerk Peize, de Open Hof Roden, de Nederlands Hervormde Evangelisatie Een en Evangelische gemeente Roderesch, de Doopsgezinde gemeente Roden, de Nieuw Apostolische Kerk Roden, de Baptistengemeente Roden zelfstandig gebleven. Samenwerking met gelijkgezinde geloofsgemeenschappen in Noordenveld en elders bestond uiteraard wel, en vindt vandaag de dag nog plaats.

Kernwaarden

- Veelal kerken de oudste kerkgenootschappen nog steeds in hun oorspronkelijk gebedshuis of op hun historische locatie;
- De aanwezigheid van één rooms-katholiek kerkgenootschap in de gemeente Noordenveld tussen de doorgaans protestantse geloofsgemeenschappen;
- De grote hoeveelheid zelfstandige kerkgenootschappen in de gemeente Noordenveld;
- De regionale functie die veel kerkgenootschappen hebben vervuld en opgepakt over de jaren heen.

De kerkterreinen, kerkhoven en begraafplaatsen

Een kerkterrein is een om of nabij een kerk gelegen terrein. Er is sprake van een kerkhof indien er ook stoffelijke resten van overledenen liggen begraven. Een begraafplaats ligt daarentegen niet rond een kerk. Begraafplaatsen kunnen gebonden zijn aan een specifiek geloof, zoals de (net gerestaureerde) Joodse begraafplaats te Veenhuizen. [6]

In de gemeente Noordenveld hebben we drie kerkterreinen (Roden, Norg, Peize), één vermoedelijk verdwenen kerkhof (het Spaanse kerkhof te Veenhuizen), één nog in gebruik zijnde middeleeuws kerkhof (Roderwolde) en zeven historische begraafplaatsen (Roden, Norg, Peize, Een, Nieuw-Roden en Veenhuizen) waarvan één rijksmonument en één een Joodse begraafplaats is. De meest recentelijk aangelegde begraafplaats is de natuurbegraafplaats tussen Westervelde en Zuidveld. Dit is een particuliere begraafplaats. De overige begraafplaatsen zijn in het beheer van de gemeente Noordenveld die dit onderhoudt met behulp van vrijwilligers. De Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK) is eigenaar van de Joodse begraafplaats te Veenhuizen.

Gelijkend aan de gebedshuizen hebben kerkterreinen, kerkhoven en begraafplaatsen altijd een belangrijke rol gespeeld in de Noordenveldse maatschappij. Dit erfgoed vormt een onmisbaar onderdeel van de lokale cultuur, tradities en identiteit van de Noordenveldse dorpskernen. Ook verschaft het inzicht in de lokale funeraire cultuur zoals de omgang met de dood, de manier van begraven en de vormgeving van graftekens. Een van de meest bijzondere type graftekens in Noordenveld, de graftrommel (een zinken kransdoos), is te vinden op de algemene begraafplaats Veenhuizen waar het onder de rijksbescherming valt, ook wel bekend als het Vierde Gesticht. Andere begraafplaatsen zoals die van Peize bezitten ook dit type grafteken. Het meest gefotografeerde/bekende grafteken van deze algemene begraafplaats is het uniforme witte kruis dat daar in grote getale aanwezig is.

6. Zie: Kerkhoven en historische begraafplaatsen (cultuurhistorisch beheer) | Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, geraadpleegd op 16-01-2025.

Het funeraire beeld van de begraafplaats Veenhuizen wordt in hoge mate bepaald door de verscheidenheid aan typen grafmonumenten, vormgeving en toegepaste materialen wat deels aan de basis van de rijksmonumentale status van de begraafplaats ligt. Op de begraafplaats zijn verschillende vakken met overledenen (verpleegden, katholieken et cetera) te vinden.

Zoals vermeld is het oudste nog in gebruik zijnde kerkhof van Noordenveld in Roderwolde te vinden. De historische begraafplaatsen dateren van de vroeg negentiende (Roden, Norg, Peize en Veenhuizen) en de vroeg twintigste eeuw (Een en Nieuw-Roden). Op de begraafplaats Nieuw-Roden werd minstens vierduizend jaar geleden al begraven. Twee grafheuvels op de begraafplaats getuigen hiervan.

Kernwaarden

- Noordenveld heeft nog een vroegmiddeleeuws kerkhof in gebruik, in Roderwolde;
- De aanwezigheid van drie kerkterreinen en een Joodse begraafplaats in de gemeente Noordenveld;
- Eén begraafplaats, het Vierde Gesticht te Veenhuizen, heeft een rijksmonumentale status en bezit bijzondere graftekens;
- De locatie van de algemene begraafplaats te Nieuw-Roden: hier werd al duizenden jaren geleden al begraven.

5. Interieurs: een waardenstelling

Op initiatief van de gemeente Noordenveld, heeft Museum Catharijneconvent te Utrecht (het rijksmuseum en nationale kenniscentrum voor religieus erfgoed en christelijke kunst) een waardenstelling van de kerkinterieurs en het roerend religieus erfgoed binnen de gemeente opgesteld. In de waardenstelling voor Noordenveld wordt aandacht gegeven aan interieurs van in religieus gebruik zijnde gebouwen. Inmiddels herbestemde kerkgebouwen en de synagoge hebben hun interieur immers al (grotendeels) verloren. Hieronder is de opgestelde waardenstelling te lezen. Museum Catharijneconvent kijkt hierbij naar de esthetische, culturele en historische waarden van de interieurs.

Waardenstelling (samenvatting)

De gemeente Noordenveld heeft een gevarieerd kerkenlandschap met gebouwen uit verschillende perioden. Het aantal rijksmonumentale kerken in Noordenveld ligt procentueel iets hoger dan dat van de gemiddelde Nederlandse gemeente. Hoewel veel kerkinterieurs in de gemeente Noordenveld zijn vastgelegd, is het zorgelijk dat de actualiteit van de registraties zeer te wensen overlaat. De registratiegegevens die er zijn, zijn in een flink aantal gevallen oud.

In kerkelijk Nederland geldt de ongeschreven regel dat het interieur en religieus erfgoed van kerken eens in de vijftien tot twintig jaar uitvoerig geïnventariseerd moeten worden. Daaraan voldoet slechts één locatie in Noordenveld. In een deel van de kerken in Noordenveld is zelfs nog nooit een interieurregistratie uitgevoerd. Dat gegeven drukt een stempel op de aandachtspunten die aan het eind van deze waardenstelling geformuleerd staan.

Het topensemble en de middenmoot

Het interieur van de Koepelkerk behoort tot de topensembles in Noordenveld.
Het interieur van de Koepelkerk in Veenhuizen is van buitengewoon belang. De kerk is onderdeel van het belangrijke verhaal van de kolonie en het gevangenisoord dat Veenhuizen was. De kerk is een absoluut hoogtepunt onder de Waterstaatskerken in Nederland, en is daarom opgenomen in zowel Kerkinterieurs in Nederland (2016) als in de publicatie over waterstaatsinterieurs van het Museum Catharijneconvent (2021, zie: https://www.catharijneconvent.nl/advies-voorkerken/religieuze-interieurs/).
Het grootste deel van het interieur stamt uit de bouwtijd van de kerk (avondmaalstafel, kerkbanken, kandelaars, doopvont) en enkele onderdelen werden vervaardigd door gedetineerden. Dit ensemble, waaraan in 1855 het orgel werd toegevoegd, is een zeer waardevol Nederlands religieus interieur uit de eerste helft van de negentiende eeuw.

De Catharinakerk, Johannes de Doperkerk, Jacobskerk en Margarethakerk behoren niet tot de kerkelijke topensembles van Noordenveld, volgens het Museum Catharijneconvent, maar verdienen vanwege hun oorspronkelijkheid en uitzonderlijke stukken aandacht. In hun geval is de volledigheid van het interieur, de ensemblewaarde, lager. Het interieur van de RK Kerk der Triniteit wordt genoemd, mede door de post-65 bouwjaar van het pand, maar laag gewaardeerd. De gemeente Noordenveld benadrukt echter dat een middelhoge of lage cultuurhistorische waarde weinig zegt over de sentimentele of religieuze waarde die gemeenteleden/parochianen toekennen aan de voorwerpen en die daardoor alsnog een zeer hoog belang kunnen hebben.

Aandachtspunten

Voor sommige kerkgebouwen en locaties geldt dat in de database van het Museum Catharijneconvent onvoldoende informatie beschikbaar en onvoldoende geregistreerd is om een waardenstelling te kunnen geven. Deze interieurs staan daarom niet in de waardenstelling. Het gaat hierbij onder meer om

- De Hervormde Evangelisatie in Een;
- Gereformeerde Kerk in Een;
- Evangelische Kerk in Roderesch;
- Kerk in het Dorpshuis van Roden.

Bij kerkgebouwen gebouwd na 1980, was het Museum Catharijen Convent van mening dat, het nog te vroeg is om over erfgoedwaarde te spreken. Ook die gebouwen bleven daarom buiten beschouwing in de geleverde waardenstelling.

“Het is heel bijzonder dat 300 donateurs uit het dorp, die geen kerkganger zijn, doneren voor de buitenkant van het gebouw.”

“De klok van het kerkgebouw wordt geluid voor begrafenissen, ook voor niet-gelovigen als dat gevraagd wordt.”

6. Onderzoeksresultaten: Beleidskader

Beleid gemeente Noordenveld

In de Erfgoedverordening 2023 heeft de gemeente Noordenveld haar erfgoedbeleid vastgelegd. Hierin is onder meer vastgelegd dat de gemeente Noordenveld gebouwen kan aanwijzen als gemeentelijk monument.

De Omgevingsvisie Noordenveld 2030 is een “visie voor de lange periode voor de hele omgeving waarin we leven: ruimte, water, milieu, natuur, landschap, verkeer en vervoer en cultureel erfgoed. In die visie staat hoe de ideale leefomgeving er volgens ons in 2030 uitziet en hoe we die willen bereiken. De omgevingsvisie vormt de basis voor onze plannen op de gebieden leefbaar, groen, ondernemend, duurzaam en transparant.” Noordenveld is één van de eerste gemeenten in Nederland waar de Omgevingsvisie werd vastgesteld. De Kerkenvisie kan qua hoofdpunten gekoppeld worden aan de Omgevingsvisie, na vaststelling door de Raad.

Instandhouding kerkgebouwen

In de Erfgoedwet (2016) is vastgelegd hoe met ons erfgoed wordt omgegaan, wie welke verantwoordelijkheden daarbij heeft en hoe het toezicht daarop wordt uitgeoefend. Ook is in de wet vastgelegd dat eigenaren een plicht hebben om hun monument in stand te houden. Gemeenten zien hierop toe. Ook kan er voor de instandhouding van rijksmonumenten subsidie bij de rijksoverheid worden aangevraagd. Sinds April 2023 bestaat het Ontzorgingsprogramma Verduurzaming Monumenten, speciaal voor eigenaren van Rijksmonumenten.

Alle rijksmonumentale kerkgebouwen in de gemeente Noordenveld maken gebruik van de door het Rijk ingestelde Subsidieregeling instandhouding monumenten (SIM). Bij de provincie Drenthe zijn aanvullende subsidiemogelijkheden beschikbaar, maar deze zijn beperkt en aan voorwaarden verbonden.

Indien er sprake is van een restauratie kan daarvoor subsidie worden aangevraagd bij de Provincie Drenthe. De provinciale regeling kent een subsidiepercentage van maximaal 50%, vanaf een investering van € 100.000,-.

Ook biedt de Provincie Drenthe de mogelijkheid om een subsidie aan te vragen voor duurzaamheids- en toegankelijkheidsmaatregelen ten behoeve van herbestemming van rijksmonumenten.

Daarnaast bestaat het Drents Energieloket (DEL). Hier kan persoonlijk, onafhankelijk advies ingewonnen worden over welke regeling het best bij een specifieke situatie passen. Het Drents Energieloket is een samenwerking van de provincie en álle gemeente in Drenthe, met Bouwen Nederland, Techniek Nederland, de Natuur en Milieufederatie Drenthe en Stronghouse, en is niet gelieerd aan bedrijven.

Neven- en herbestemming kerkgebouwen

Voor zowel rijksmonumentale kerkgebouwen als voor cultuurhistorisch van belang zijnde kerkgebouwen kan een beroep worden gedaan op de subsidieregeling van het Rijk: de stimulering herbestemming monumenten. Op basis van deze regeling kan 70% subsidie worden aangevraagd voor een haalbaarheidsonderzoek voor de bij- en herbestemming van een kerkgebouw (en van andere monumenten). Deze regeling staat ook open voor een subsidie ten behoeve van een duurzaamheidsonderzoek. Jaarlijks kunnen aanvragen worden ingediend in de maanden oktober en november.

Overige subsidieprogramma’s

Tijdens de gesprekken met beleidsambtenaren kwamen ook twee bijzondere subsidieregelingen aan de orde die wellicht interessant kunnen zijn om meer vanuit een sociaal-maatschappelijke invalshoek naar de kansen voor leegkomende kerken in kernen te kijken:

NIJ BEGUN: gericht op herstel van Groningen en Noord-Drenthe als gevolg van de gaswinning. Samen een nieuwe start maken om de regio weer perspectief te geven. Of het nu gaat om herstel (schade, versterken en gezondheid), leefbaarheid, en isolatieaanpak of economische groei.

LEADER: is een subsidieprogramma voor projecten op het platteland. Europese, landelijke, provinciale en gemeentelijke overheden investeren via LEADER gezamenlijk in ideeën uit de samenleving die zorgen voor een mooi en leefbaar platteland.

Verduurzaming kerkgebouwen

De Subsidieregeling duurzaam maatschappelijk vastgoed (DUMAVA) komt eigenaren van bestaand maatschappelijk vastgoed tegemoet in de kosten om te verduurzamen. DUMAVA krijgt elk jaar een nieuw budget, tot en met 2030.
In 2025 kan vanaf mei of juni weer worden aangevraagd. Er zijn twee indieningsmogelijkheden. De subsidie is 30% van de projectkosten. Bij indiening van 1, 2 of 3 verduurzamingsmaatregelen zijn de subsidiekosten minimaal € 5.000 en maximaal € 2,5 miljoen. Bij indiening van een integraal verduurzamingsproject zijn de subsidiekosten minimaal € 25.000 en maximaal € 2,5 miljoen.

7. Onderzoeksresultaten: Toekomstverwachting

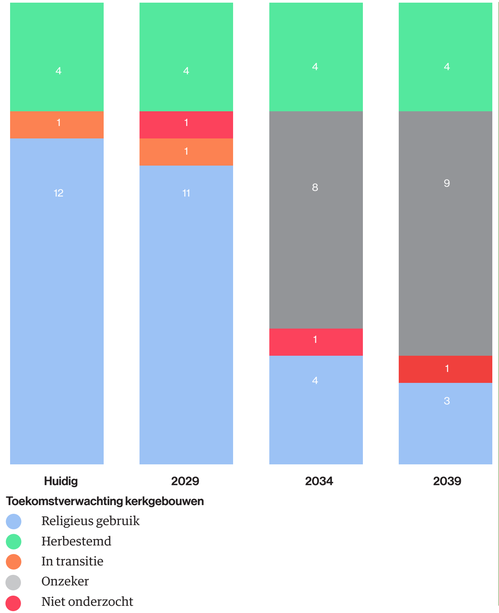

Minder dan een kwart van het religieuze erfgoed is over tien jaar nog met zekerheid in religieus gebruik

Door de ontkerkelijking is de toekomst voor veel kerken in Nederland onzeker. In Noordenveld is dat ook het geval. Bij de start van het onderzoek waren twaalf van de zeventien kerkgebouwen in religieus gebruik, dit is 70% van de kerkgebouwen.
Op basis van de gesprekken met de kerkeigenaren mag verwacht worden dat over tien jaar met zekerheid nog vier kerkgebouwen, in hun huidige vorm, de religieuze functie zullen behouden. Dat is iets minder dan 25% van de Noordenveldse kerkgebouwen . Deze kerkgenootschappen zijn merendeels vitale gemeenschappen en zij zullen naar verwachting minimaal stabiel blijven in de komende vijftien jaar. Van één kerkgebouw is het toekomstperspectief niet bekend, omdat met deze kerk geen gesprek is gevoerd (dit betreft een niet-monumentaal kerkgebouw).

Er zullen de komende tien tot vijftien jaar naar alle waarschijnlijkheid zo'n acht kerkgebouwen leeg of te koop komen of getransformeerd worden, als geen actie ondernomen wordt. Voor deze kerkgebouwen is de toekomst onzeker door een krimpende kerkgemeenschap en oplopende onderhouds- en energiekosten.

Het is duidelijk op basis van deze gegevens dat, tijdig, stappen in gang gezet moeten worden om een duurzaam toekomstperspectief te bieden. Bijvoorbeeld het aantrekken van nevenbestemmingen naast de religieuze functie. Dit kan er wellicht voor zorgen dat een kerkgebouw langer aangehouden kan worden door een kerkgenootschap en niet leeg komt. Maar ook dat als de religieuze functie wel stopt, die langzaam kan uitfaseren en de nevenactiviteiten door kunnen lopen.

TOEKOMSTPERSPECTIEF EN URGENTIE

In onderstaand overzicht is per kerkgebouw, met naam en toenaam, aangegeven in welke mate het urgent is dat de eigenaar van het kerkgebouw zich op de toekomst beraadt. De bolletjes en hun kleuren geven aan:

Groen	geen bedreiging voor toekomstperspectief
Oranje	bedreiging op termijn voor toekomstperspectief
Rood	actuele bedreiging voor toekomstperspectief
Zwart	niet onderzocht

Het toekennen van de kleuren is geen exacte wetenschap. Het is een interpretatie op basis van een aantal aspecten die in de individuele gesprekken tussen gemeente en eigenaren zijn besproken:

- de financiële situatie;
- de staat van onderhoud;
- het aantal leden en het aantal dat op zondag de dienst bijwoont;
- de gemiddelde leeftijd van de leden;
- het aantal vrijwilligers dat beschikbaar is voor (bestuurs)functies;
- kwetsbaarheid van het bestuur.

Wat opvalt is dat het afname van het aantal leden en de gemiddelde hoge leeftijd, zonder dat er jonge aanwas bijkomt, voor de meeste kerkgemeenschappen het grootste knelpunt vormt. Met name het invullen van vrijwillige posities wordt steeds moelijker.

Bovenstaande aspecten zijn gecombineerd met de monumentale waarden van het kerkgebouw (rijksmonumenten zijn vanuit het nationaal niveau beschermd). Zo heeft een rijksmonumentaal, eeuwenoud kerkgebouw dat heel bepalend is voor de identiteit van een dorpskern, sneller een rood of oranje bolletje toegeschreven gekregen dan een relatief nieuw, niet-monumentaal, veel minder identiteitsbepalend kerkgebouw. Voor een eeuwenoud rijksmonumentaal kerkgebouw is het vaak ook moeilijker om een herbestemming te vinden, dit kost tijd. Het is vaak gewenst om in dit soort kerkgebouwen een maatschappelijke bestemming onder te brengen, om de eeuwenoude ontmoetingsfunctie voort te zetten. Tegelijkertijd zijn deze gebouwen veelal duur om te verwarmen, kostbaar in onderhoud en vergt het onderhoud en eventueel aanpassen expertise. Het vinden van een nieuwe maatschappelijke functie en de middelen voor een verbouwing, alsook een levensvatbaar exploitatiemodel en de realisatie van de transformatie kost doorgaans vijf tot tien jaar. De urgentie om daar niet te lang mee te wachten is dan al snel hoog, als de gemiddelde leeftijd vrij hoog is en het aantal vrijwilligers voor bestuursfuncties steeds lastiger te vinden wordt. Het alternatief is een traject waarbij Het Drents Landschap de kerk overneemt. Echter, niet iedere kerk komt daarvoor in aanmerking en/of kan de bruidsschat betalen die vereist is. Het is zaak om op tijd een dergelijk traject aan te gaan, voordat alle financiële reserves zijn aangeboord.

Opvallend was overigens dat de financiële situatie en de staat van het onderhoud van vrijwel alle kerkgebouwen in Noordenveld redelijk tot goed is en er dus geen reden was om voor een hoge urgentie, met andere woorden, een rode kleur te kiezen.

De kleuren van de urgentiebolletjes zijn tijdens het onderzoek persoonlijk gedeeld met de kerkeigenaren en van feedback voorzien. Ook is gepolst met de eigenaren in hoeverre zij geanonimiseerd of met vermelding van de kerknaam deze informatie wilden delen. Alle eigenaren hebben aangegeven dat het akkoord was om met naam genoemd te worden. Wel is opvallend dat een aantal eigenaren heeft gevraagd om het bolletje een ‘lichtere’ kleur te geven dan door het onderzoeksteam was voorgesteld. Het onderzoeksteam heeft besloten mee te gaan met de voorstellen van de kerkeigenaren voor aanpassing, na een afweging op kerkniveau.

Het is goed dat het gesprek over de urgentie gevoerd wordt en inzichtelijk is gemaakt. Het spoort wethouders, gemeenteraadsleden, beleidsmakers e.a. ambtenaren, bewoners en anderen die dit onderzoeksrapport lezen aan om over de toekomst na te denken van de verschillende kerkgebouwen als de religieuze

functie steeds meer afneemt. Uiteraard is dit, heel begrijpelijk, een emotioneel proces voor veel kerkbetrokkenen.

Kerk	Funct.	Monu.	Urgentie
1. Doopsgezinde Kerk			
2. Op de Helte			
3. Catharinakerk			
4. RK Kerk der Triniteit			
5. Open Hof			
6. Nieuw Apostolische Kerk			
7. Hervormde Kapel			
8. Eber Haëzerkapel			
9. Gereformeerde kerk of Edenhof			
10. Hervormde Evangelisatie of Rotondekerk			
11. Margarethakerk			
12. Synagoge			
13. Koepelkerk			
14. St. Hiëronymus Aemilianuskerk			
15. School met de Bijbel			
16. Johannes de Doper			
17. Jacobskerk			

Toekomst rijksmonumentale kerken vraagt aandacht

Noordenveld kent acht rijksmonumentale kerkgebouwen, waarvan twee op dit moment nog in religieus gebruik zijn, met elke zondag een dienst (naast andere activiteiten):
- de Koepelkerk in Veenhuizen;
- de Johannes de Doper in Peize.

en twee kerken staat grotendeels leeg met af en toe nog een religieuze activiteit:
- Catharinakerk in Roden;
- het Jacobskerkje in Roderwolde.

Vier rijksmonumentale religieuze gebouwen zijn ofwel al lang uit religieus gebruik en herbestemd:
- de synagoge (nu kantoorfunctie);
- de School met de Bijbel (nu buurthuisactiviteiten).

ofwel zoekend naar nieuwe activiteiten:
- de Margarethakerk (overgenomen door Het Drents Landschap);
- de St. Hiëronymus Aemelianus. Deze voormalige katholieke kerk in Veenhuizen is onderdeel van het monumentale erfgoed in Veenhuizen dat de Stichting De Nieuwe Rentmeester (DNR)* beheert.

* DNR heeft veel monumenten in bezit en is op nog zoek naar een duurzaam nieuw toekomstperspectief voor deze kerk, passend bij de overkoepelende visie voor de toekomst van Veenhuizen.
DNR is een professionele monumentenorganisatie zonder winstbejag, waarin Het Drents Landschap en BOEI (restaureren en herbestemmen van erfgoed) samenwerken.

Of een rijksmonumentale kerk een duurzaam toekomstperspectief heeft, hangt met name samen met het eigenaarschap en het perspectief van de functie. Van de acht rijksmonumentale kerken, zijn er inmiddels vier kerkgebouwen in eigendom van een professionele stichting zonder winstoogmerk. Het toekomstperspectief voor deze kerken is daarmee ‘groen’, veilig gesteld.

Deze stichtingen, DNR en Het Drents Landschap, hebben als missie om voor de rijksmonumentale gebouwen een duurzaam toekomstperspectief te vinden en te behouden, naast het zorgen dat de rijksmonumenten goed onderhouden blijven en doorgegeven worden aan volgende generaties. Zij proberen in het algemeen naar geheel of deels nieuwe functies te zoeken die bij de aard van het gebouw passen:

ontmoetingsfuncties of zelfs een voortzetting van de religieuze functie door verhuur. Zo huurt de Protestantse gemeente Veenhuizen de Koepelkerk voor haar diensten. Hiernaast wordt de Koepelkerk ook ingezet voor trouwerijen, voorstellingen en andere evenementen. Voor de Margarethakerk wordt door Het Drents Landschap gezocht naar nieuwe activiteiten. Er is al een geïnteresseerde kerkgemeenschap die de kerk wel voor haar religieuze activiteiten zou willen huren. Op de langere termijn, circa tien tot vijftien jaar, is het wel de vraag of deze religieuze functies in de rijksmonumenten gecontinueerd worden. Dit komt door de gemiddelde leeftijd van de leden van de kerkgemeenschap en het feit dat er geen jongeren meer bijkomen.

De drie overige rijksmonumentale kerken zijn het eigendom van de kerkgemeenschappen. Dit zijn respectievelijk:
- de Johannes de Doper in Peize, eigenaar: kerkelijke PKN-gemeente van Peize, ondersteund door SSOPD (Stichting Steun Onderhoud Dorpskerk Peize);
- Catharinakerk, eigenaar: PG Roden-Roderwolde ;
- Het Jacobskerkje, eigenaar: PG Roden-Roderwolde.

Alle drie de kerken hebben actieve besturen, die vooralsnog alles op orde hebben. Echter, voor beide kerkbesturen geldt dat in de toekomst het aantal leden afneemt, de gemiddelde leeftijd stijgt en daarmee de bestuurskracht kan afnemen, alsook de middelen om in onderhoud te investeren op termijn. Aangezien een maatschappelijke functie wellicht het meest wenselijk zou zijn in een rijksmonument, is het verstandig om in de samenwerking tussen gemeente Noordenveld en kerken, de kansen hiervoor nader te onderzoeken in een vervolgtraject. Het verplaatsen van maatschappelijke functies vergt onderzoek, tijd en energie. Indien dit niet mogelijk blijkt, is extra tijd nodig. Het komen tot een geschikte herbestemming kan zo jaren duren.

Ook (cultuurhistorisch) waardevolle kerken in religieus gebruik zijn bedreigd

Het architectuur- en cultuurhistorisch onderzoek wijst uit dat een aantal niet beschermde kerkgebouwen in religieus gebruik wel monumentale waarden heeft. Van deze kerken is het merendeel eveneens bedreigd in het voortbestaan op de kortere of middellange termijn (vijf tot tien jaar).

Urgentie om actie te ondernemen

Kerkgemeenschappen worstelen veelal met het bepalen van beleid voor de toekomst van hun kerkgebouwen in het licht van afnemende ledenaantallen, vergrijzing en dalende inkomsten. Emoties van de leden spelen vaak een belangrijke rol en worden verschillend ervaren. Ook zijn er de afgelopen jaren allerlei onverwachte ontwikkelingen op de kerken en de maatschappij afgekomen, zoals corona en de hoge energieprijzen, die noodgedwongen al allerlei veranderingen in gang hebben gezet. Een daarvan is het fenomeen van streaming en vanuit huis de dienst volgen. In sommige kerken is daardoor de krimp van de gemeenschap en de afname van het kerkbezoek op zondag versneld. In andere kerkgemeenschappen is de discussie gestart over “anders kerk zijn” en zijn juist nieuwe toekomstperspectieven bedacht. Om een echt duurzaam toekomstperspectief te vinden vergt ook afstemming met partijen buiten de kerk en er zijn vaak verschillende soorten van expertise voor nodig om bijvoorbeeld te bepalen of toekomstperspectieven financieel haalbaar en exploitatie-technisch structureel verantwoord zijn. Vaak leeft er ook de wens, bij zowel de leden als de omgeving, om gebouwen die eeuwenoud van betekenis zijn geweest voor de samenleving weer een nieuwe betekenisvolle invulling te geven. Dit blijkt zeer goed mogelijk, getuige steeds meer voorbeelden in het land. Ook dit vergt wel een zoektocht en goede afstemming met anderen. Een goede samenwerking tussen kerkeigenaren en de burgerlijke gemeente Noordenveld is hierbij noodzakelijk.

Nadenken over de toekomst van kerken en andere gebedshuizen verdient zorgvuldigheid. De gebouwen liggen mensen, ook buiten de kerkgemeenschap, na aan het hart. Dat komt onder andere omdat mensen de gebouwen vanuit allerlei perspectieven van belang vinden: als huis van het Woord & gebed, als plaats van samenkomst, als baken in de buurt, als plek van ‘zijn’, economisch/ als vastgoed object en als kristallisatiepunt van cultuur.
(Kerkenvisies feiten en inzichten, programma Toekomst Religieus Erfgoed).

8. Sterkte-zwakteanalyse en uitkomsten enquête

Sterkten	Zwakten
Noordenveld kent standvastige kerkgemeenschappen met betrokken besturen. De meeste kerkbesturen staan open voor nevenfuncties en bredere samenwerkingen, mits passend. Een aantal besturen voert zelf onderzoek naar de toekomst uit. De financiële gezondheid van de meeste kerkbesturen en staat van het onderhoud van de meeste kerkgebouwen is nog op orde. Een minderheid van de kerkgemeenschappen is vitaal en groeit. De meerderheid van de rijksmonumentale kerkgebouwen die uit religieus gebruik zijn, zijn overgenomen door professionele monumentenorganisaties zonder winstbejag met een ideële instelling.	Door de ontkerkelijkingstrend gaan ook in Noordenveld steeds minder mensen naar de kerk, de gemiddelde leeftijd van kerkgangers neemt toe. Het is moeilijker om bestuursleden te vinden. Financiën lopen in het algemeen terug en onderhoud komt op termijn bij meerdere kerkgemeenten onder druk te staan.

Kansen	Bedreigingen
Kerkbesturen geven aan mee te willen doen met een vervolgtraject om met elkaar en de gemeente Noordenveld over de kerkenopgave verder op te trekken om krachten te bundelen. Door de workshops over voorliggend onderzoek met beleids- en andere ambtenaren van de gemeente Noordenveld, hebben zij de uitdagingen waar de kerken voor staan nu helder op het netvlies. Tijdens deze bijeenkomsten bleek een grote betrokkenheid van de ambtenaren bij dit onderwerp. Zij zullen in de plannen die ze nu maken open staan om kansen te zien of om die te creëren voor de toekomst van kerken voor wie die onzeker is.	Voortgaande ontkerkelijkingstrend.

De inhoud van deze SWOT analyse (Sterkten-Zwakten-Kansen-Bedreigingen) komt voort uit de gesprekken met kerkeigenaren, de workshops met de ambtelijke collega's van relevante beleidsvelden en de bijeenkomsten met kerkeigenaren. Aangevuld met de onderzoeksresultaten.

Sterkten	Zwakten
Kerken dragen in belangrijke mate bij op sociaal-maatschappelijk gebied. Zij bezoeken zieken, bestrijden eenzaamheid, helpen mensen inburgeren, zetten zich in voor vluchtelingen en mensen die in armoede leven.	Minder dan een kwart van het religieuze erfgoed is over tien jaar nog met zekerheid in religieus gebruik.
Er zijn veel betrokken leden die zich vrijwillig inzetten binnen sommige kerkgemeenschappen en ook niet-kerkleden spelen soms een rol bij activiteiten die de kerk organiseert.	Kerken zijn in het algemeen lastig te verduurzamen gebouwen. Met de huidige gestegen energieprijzen en dalende inkomsten door minder leden, leidt dit tot een financieel probleem voor veel kerken.

Kansen	Bedreigingen
Het kerkenvisietraject maakt de 'kerkenopgave' duidelijk en genereert energie bij de betrokken partijen om krachten te bundelen om proactief over bedreigde kerken na te denken en om in actie te komen. Het is belangrijk om in die onderlinge relatie te blijven investeren om voor alle kerkgebouwen waar het gaat spelen, mooie duurzame nieuwe perspectieven en financieringsmanieren te vinden.	De cultuur-historische analyse geeft aan dat met name het "jongere" waardevolle religieus erfgoed in Noordenveld niet is beschermd. Als onbeschermde kerken nu worden verkocht, dan is er geen sloopbescherming. Dit is een risico voor de identiteit van Noordenveld.
Verduurzamen van het kerkgebouw is bij alle kerken een belangrijk onderwerp, vanwege de hoge stookkosten. Dit biedt kansen om gezamenlijk op te trekken en maatregelen te nemen. Voorwaardelijk is wel bij grote investeringen dat het gebouw ook een duurzaam toekomstperspectief heeft qua gebruik.	Hoge stookkosten.

Sterkten	Zwakten
Noordenveld kent een rijke religieuze geschiedenis, waarvan de vele waardevolle kerkgebouwen, uit verschillende tijdsperiodes getuigen. Dit religieuze erfgoed levert een belangrijke bijdrage aan de identiteit en aantrekkelijkheid van de dorpskernen, voor zowel bewoners als bezoekers.	Bedreigde kerkgenootschappen worstelen met het vraagstuk van hun toekomstverwachting. Zowel emotioneel is het ingewikkeld, als inhoudelijk. Er komt veel kennis en ervaring bij kijken om na te denken over een toekomstbestendig scenario voor de kerk, als het ledenaantal blijft afnemen.
Veel kerken stellen hun gebouw beschikbaar (tegen lage huur) voor kerkkoren, vergaderingen van VVE's, bridgeverenigingen et cetera.	De toekomst van een flink aantal kerken is onzeker over vijf a tien jaar, waaronder ook exemplaren die van cultuurhistorische waarde zijn voor Noordenveld en die nu geen (sloop) bescherming genieten.

Kansen	Bedreigingen
Omdat kerken regelmatig bijruimten hebben of een groot deel van de week leeg staan, biedt dit kansen voor nevenfuncties. Veel kerken willen ook van betekenis zijn voor de omgeving. De gemeente Noordenveld kan onderzoeken of reeds gesubsidieerde sociaal-maatschappelijke functies (zoals een dorpshuis bijvoorbeeld) wellicht verplaatst kunnen worden naar kerkgebouwen. In plaats van appartementen in de kerk, kunnen dan maatschappelijke functies uit minder interessante gebouwen wellicht worden verschoven naar kerkgebouwen. Op de overgebleven plek kunnen dan wellicht appartementen komen.	Als er steeds minder vrijwilligers beschikbaar zijn voor bestuursfuncties van kerkgemeenschappen, dan worden deze besturen steeds kwetsbaarder. Het tijdig gaan nadenken en in actie komen om een duurzaam toekomstperspectief voor een kerk te vinden, als de religieuze functie uitdooft, is een uitdaging, en kost tijd en energie. In Norg is te lang gewacht door het voormalige bestuur van de Margarethakerk en dan wordt de uitkomst minder controleerbaar.
Voor een aantal kerken is een subsidie aangevraagd om deskundige ondersteuning te krijgen bij het nadenken over een duurzaam toekomstperspectief inclusief een verduurzamingssubsidie.	Als gemeenten en kerken in het vervolgtraject onvoldoende op elkaar afstemmen is er het risico dat kansen niet worden gegrepen. Als bijvoorbeeld de gemeente een nieuw dorpshuis gaat bouwen, of het bestaande dorpshuis gaat opknappen en verduurzamen, terwijl ernaast een kerkgebouw staat dat al grotendeels leeg staat en op termijn leeg komt, dan lopen beide partijen een kans op behoud en beleefbaar maken van religieus erfgoed mis.

Sterkten	Zwakten
Er is een ondernemende mentaliteit bij een aantal religieuze gemeenschappen, die zich uit in nevenactiviteiten, die financieel en maatschappelijk van betekenis zijn en o.a. qua opbrengsten bijdragen aan instandhouding van kerkgebouwen.	Er is een tekort aan (goede) predikanten en die maken het verschil of leden blijven en/of dat er evt. nieuwe leden bijkomen.
	Een aantal kerken worstelen met te weinig (geschikte) vrijwilligers voor bijvoorbeeld bestuursfuncties, waardoor er geen vervanging meer is en het bestuur kwetsbaar wordt.

Kansen	Bedreigingen
Door ambtenaren is de LEADER subsidie genoemd als een kans om in de fase na de Toekomstverkenning religieus erfgoed aan de slag te gaan met bewoners en het nadenken over een vitale leefomgeving in dorpen en de mogelijk nieuwe rol van het kerkgebouw hierin. Ook is NIJ BEGUN genoemd, het programma gericht op herstel van Groningen en Noord-Drenthe als gevolg van de gaswinning. Kan betrekking hebben op herstel (schade, versterken en gezondheid), leefbaarheid, isolatieaanpak of economische groei.	Als de kerkgebouwen worden herbestemd naar andere functies of verloren gaan, dan verdwijnen er ook belangrijke locaties voor culturele activiteiten, zoals concerten, festivals et cetera. Maar ook trouwlocaties. Daar worden nu verschillende kerkgebouwen voor ingezet. Dan verlies je mensen die hier speciaal voor naar Noordenveld komen.
Het Drents Landschap geeft aan rijksmonumentale kerkgebouwen te kunnen overnemen, waarbij kerkbesturen eventueel kunnen huren, mits er een bruidsschat van voldoende omvang is.	

Kansen	Kansen
In heel Nederland ontstaan nieuwe vormen van verstilling, spiritualiteit, meditatie, die steeds meer ook in kerkgebouwen plaatsvinden. Sportbeleid ziet kansen voor de combinatie van kerken en sporten. Of wel een keer een sportevenement in een kerk, free running? Of dat de kerk het begin- en eindpunt is van een evenment, wandel- en fietsroutes langs kerken. In het algemeen leidt het aanbieden van het kerkgebouw voor een cultureel cafe, meditatie- of sportbijeenkomst tot de kans dat een nieuwe groep vrijwilligers of mensen die een event willen organiseren, de kerk leert kennen.	Sommige kerken doen het al, maar gebruik maken van de beschikbare communicatiekanalen als: Dit is Roden/Peize/Norg, Facebookpagina's et cetera helpt bij het bereiken van meer deelnemers aan concerten en evenementen et cetera.

Uitkomsten enquête

Als aanvullend participatie onderdeel is er een enquête gehouden onder de bewoners van de gemeente Noordenveld. De vragen van de enquête waren bedoeld om inzicht te krijgen in de waarde die bewoners toekennen aan de kerkgebouwen van de gemeente, maar ook hoe zij aankijken tegen her- en nevenbestemmingen van kerkgebouwen. Ook is er gepeild of bewoners eventueel, zowel maatschappelijk als financieel, willen bijdragen en/of meedenken met de toekomst van het kerkelijk erfgoed in de gemeente. Hieronder worden de belangrijkste uitkomsten gedeeld.

De enquête werd ingevuld door 118 bewoners, waarvan het merendeel in de leeftijdscategorie 55-64 en 65-74.

- De frequentie van het bezoeken van een kerk loopt uiteen; van wekelijks naar enkele keren per jaar of nooit. Over het algemeen worden kerkgebouwen bezocht voor het geloof of een kerkdienst, maar ook vanwege muziekoptredens, de geschiedenis of een uitvaart of huwelijk.
- Op de vraag of kerkgebouwen behouden moeten worden, zijn de meesten het eens dat ze behouden moeten worden. Daarbij is het overgrote gedeelte van de ondervraagden het eens met de stelling dat kerkgebouwen ook door andere geloofsgemeenschappen gebruikt mogen worden.
- Bij de vraag welk gebruik, anders dan religieus, het meest past in een kerkgebouw vindt het overgrote gedeelte gebruik in de categorie sociaal-maatschappelijk het meest passend, gevolgd door cultureel gebruik. Daarnaast zijn de meningen verdeeld als het gaat om of men een maatschappelijk of financiële bijdrage wil leveren aan de kerkenvisie. Allerlaatst kon men open suggesties geven betreft (neven)bestemmingen. Een greep uit de antwoorden zijn: multifunctioneel cultureel centrum voor jong en oud maar ook het bedrijfsleven; ruimte voor gezondheidszorg, gezondheidszorgpraktijken en kinderopvang; ruimtes voor praatsessies; ontmoetingsruimte, dorps/buurthuis en/of een huiskamer voor ontmoetingen.

Aandachtspunt

Tijdens een van de kerkenvisiebijeenkomsten met kerkeigenaren en kerkgenootschappen kwam ter sprake of de enquête wel representatief is voor het totale bewonersprofiel van de gemeente Noordenveld. Hoewel de enquête niet per se representatief is voor het totale bewonersprofiel, komen de uitkomsten wel overeen met die van kerkenvisie enquêtes die bij andere burgerlijke gemeenten zijn gehouden. Daarnaast is ook als wens uitgesproken om een vervolg enquête te houden, om ook andere leeftijdsgroepen en een hogere deelname te bereiken.

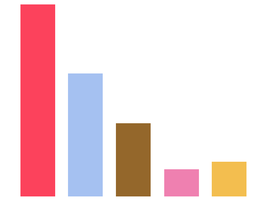

Ik vind het erg als een kerkgebouw in de gemeente gesloopt wordt

- Helemaal mee eens
- Helemaal mee oneens
- Neutraal
- Mee eens
- Mee oneens

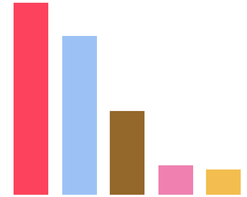

Kerkgebouwen moeten behouden worden. Bijvoorbeeld omdat ze in de toekomst meer gebruikt zullen worden door de onzekerheid van de huidige politieke, maatschappelijke veranderingen.

- Helemaal mee eens
- Mee eens
- Neutraal
- Mee oneens
- Helemaal mee oneens

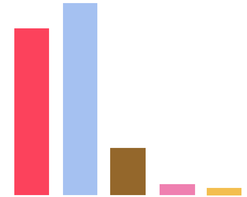

Een kerkgebouw mag door een andere geloofsgemeenschap worden gebruikt

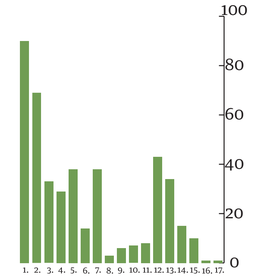

Als u denkt aan kerkgebouwen in Noordenveld, aan welke denkt u dan?

1. Roden, Catharinakerk
2. Roden, Op de Helte
3. Roden, RK Kerk der Triniteit
4. Roden, Doopsgezinde kerk
5. Roden, De Open Hof
6. Roden, Apostolische Kerk
7. Roderwolde, Jacobskerk
8. Baptisten gemeente / dorpshuis Nij Roon
9. Roderesch, Eben Haëzer
10. Een, De Edenhof
11. Een, Rotondekerkje
12. Norg, Margarethakerk
13. Peize, Kerk van Peize
14. Veenhuizen, Koepelkerk
15. Veenhuizen, Grote Kerk
16. Vries, Bonifatiuskerk
17. De Bron

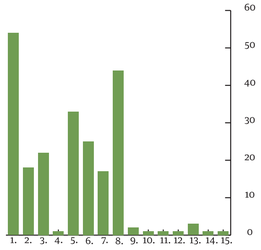

U bezoekt kerken.
Wat was de reden voor uw kerkbezoek?

1. Kerkdienst, geloof
2. Om de kerk te bekijken
3. Cultuur, geschiedenis
4. Dodenherdenking
5. Uitvaart, huwelijk, doop
6. Bezinning, rust, meditatie
7. Evenement
8. Concert, optreden
9. Cursus
10. Koorrepetitie
11. Alzheimer café
12. Vrijwilligerswerk
13. Bijeenkomsten buiten kerk om
14. Ontmoetingen met anderen
15. Stembureau

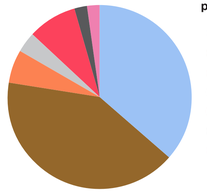

Welk gebruik vindt u het meest passend voor een kerkgebouw?

- Cultureel
- Sociaal-maatschappelijk
- Horeca
- Winkel
- Wonen
- Kantoor
- Religieus

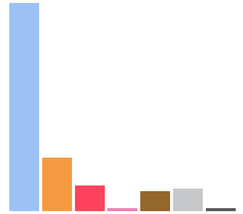

Heeft u suggesties of ideeën voor (neven)bestemmingen?

- Nee
- Multifunctioneel cultureel centrum
- dorps/buurthuis
- Restaurantfunctie
- Woningen voor starters of ouderen,
- Cursusruimten
- Uitvaartruimte

9. Conclusies en aanbevelingen

Conclusie 1: De helft van het religieus erfgoed Noordenveld bedreigd in het voortbestaan op korte termijn

1a) Minder dan een kwart van het religieuze erfgoed is over tien jaar nog met zekerheid in religieus gebruik.

In Noordenveld was in 2024 70% van de kerken in religieus gebruik, in 2034 is met zekerheid nog 25% (4-5 kerkgebouwen) in religieus gebruik. Er zullen de komende tien tot vijftien jaar naar alle waarschijnlijkheid zo'n acht kerkgebouwen leeg of te koop komen, of getransformeerd worden. Voor deze kerkgebouwen is de toekomst onzeker door een krimpende kerkgemeenschap en oplopende onderhouds- en energiekosten.

1b) Rijksmonumentale en (cultuurhistorisch) waardevolle kerkgebouwen in religieus gebruik zijn bedreigd in hun voortbestaan op een termijn van ongeveer tien jaar, sommige al eerder.

Aanbeveling 1 Betrek kerk(gebouw)en in relatie tot het denken over de toekomst en leefbaarheid van kernen en verschuif (maatschappelijke) functies naar deze gebouwen waar mogelijk.

De toekomstverwachting voor kerkgebouwen in Noordenveld laat een noodzaak tot handelen zien om te voorkomen dat het waardevolle religieuze erfgoed verloren gaat of onomkeerbaar wordt herbestemd. Onomkeerbaar herbestemmen betekent dat de nieuwe functie bijvoorbeeld wonen wordt. Dit kan soms een goede oplossing zijn, als er geen alternatief is. Maar als woningen in een kerkgebouw worden gerealiseerd, dan kunnen mensen er nooit meer vrij naar binnen lopen. De ontmoetingsfunctie gaat verloren en toekomstige generaties kunnen niet meer gebruik maken van het kerkgebouw zoals zij dat willen doen, net zoals generaties voor hen dat ook deden.

Een duurzaam toekomstperspectief voor leegkomende kerkgebouwen kan het beste worden gevonden als het kerkgebouw een oplossing kan bieden voor een duurzame behoefte van de buurt of dorp waar het kerkgebouw staat. Tegelijkertijd is het belangrijk dat de nieuwe (neven)functie als passend wordt ervaren door de betreffende kerkgemeenschap. Bij een verkoop of overdracht en herbestemming speelt dit in mindere mate. In alle gevallen dient ook afstemming plaats te vinden met de (directe) omgeving, denk aan: de burgelijke gemeente, bewoners, ondernemers en andere belanghebbende partijen.

De gemeente Noordenveld kan integraal kijken of er vanuit het sociaal of cultureel domein ruimtevragen zijn, die wellicht een nieuwe invulling kunnen geven aan kerkgebouwen. Zo kunnen gezondheids- en/of welzijnsfuncties een mooie passende functie zijn voor een kerkgebouw, terwijl de kerk wellicht ook nog op zondag voor de religieuze functie beschikbaar kan blijven. De sociaal-maatschappelijke functies worden al gesubsidieerd door de gemeente Noordenveld, inclusief een huisvestingscomponent. Door deze functies te verplaatsen naar een monumentale kerk, kunnen deze budgetten, die al opgenomen zijn in de gemeentelijke begroting, dubbel renderen. Letterlijk voor hetzelfde geld, kan het religieuze erfgoed beleefbaar blijven, een duurzame toekomst krijgen en doorgegeven worden aan volgende generaties. De oorspronkelijke ontmoetingsfunctie van het kerkgebouw keert terug en krijgt een nieuwe invulling.
Uiteraard vergt zo'n soort 'gebouwenschuif' in het sociale domein nadere studie. Soms staat er een (nieuwe) multifunctionele voorziening of andere voorziening, of is dit ook een monumentaal pand. Ook kan deze denkwijze gevoelsmatig voor bewoners een grote stap zijn. Maar zelfs dan is het belangrijk de vraag te stellen of een dorp zonder toegankelijke kerkgebouwen ook voor volgende generaties wenselijk is.

Hoe urgent het is om actie te ondernemen, vanuit een breder maatschappij-perspectief, hangt samen met de cultuurhistorische en maatschappelijke waarden van het kerkgebouw. Hoe hoger deze waarden, hoe hoger het algemeen belang om het kerkgebouw te behouden en hoe hoger de urgentie om langdurige leegstand of een onomkeerbare herbestemming tegen te gaan.

Conclusie 2: Er zijn kerkgebouwen in Noordenveld die een hoge cultuurhistorische waarde hebben en niet beschermd zijn.

Aanbeveling 2 Betrek de kerk(gebouw)en ook op het provinciaal of regionaal niveau voor kansen in relatie tot de toekomst en leefbaarheid van de gemeente, regio en/of provincie.

Ook op provinciaal of regionaal niveau kunnen kansen zijn of ontstaan voor leegkomende kerken. Dit kan enerzijds zijn door provinciaal of regionaal beleid, zoals bijvoorbeeld toeristische voorzieningen of erfgoedbeleid, maar ook door subsidies ter beschikking te stellen of mede mogelijk te maken. Het is goed om bij neven- en herbestemmingen de vijver van mogelijke en kansrijke invullingen zo groot mogelijk te maken.

Bij de provincie Groningen gebeurt op het vlak van religieus erfgoed, in samenwerking met de Stichting Oude Groninger Kerken veel inspirerends. Wellicht kan dat als voorbeeld dienen voor de provincie Drenthe en kan samen met de provincie bijvoorbeeld worden gekeken naar een provinciale Kerkenvisie. Naar kansen om elkaar te versterken.

Tevens is Nij Begun, wellicht kansrijk. In het kader van het herstel van Groningen en Noord-Drenthe, als gevolg van de gaswinning, wordt gestimuleerd om een nieuwe start te maken om de regio weer perspectief te geven. Op meerdere thema's kan aansluiting worden gevonden met projecten om over de toekomst van dorpskernen en kerken na te denken.

Tenslotte is ook de LEADER subsidie genoemd, een subsidieprogramma voor projecten op het platteland dat het onderzoeken waard is.

Aanbeveling 3 Promoot het beschermen van kerkgebouwen en hun interieurs, en ondersteun kerken bij de manier waarop dit kan bijdragen aan de instandhouding van de Noordenveldse kerkgebouwen.

Door de eeuwen heen hebben kerken/religie een centrale rol gespeeld in de gemeenschap. Ze wijzen ons de weg in wat goed is en wat samenleven is. Het zijn plekken van bezinning waar het geloof gevierd wordt, waar ontmoeting plaatsvindt, waar gesproken en geluisterd wordt. Kerken vormen bakens in een wereld van verandering (RCEmagazine prijsvraag Sublieme schoonheid sublieme duurzaamheid, zomer 2021). Wat gebeurt er als deze bakens verdwijnen?

Een monumentale status voor kerkgebouwen geeft bescherming tegen sloop en kan nieuwe geldbronnen aanboren voor de eigenaren voor onderhoud en herbestemming. Het vergt diepgaander cultuurhistorisch onderzoek om te bepalen of en welke kerkgebouwen bescherming verdienen.

Daarnaast geeft Museum Catharijneconvent aan dat het dringend gewenst is om van de interieurs van de Noordenveldse kerken die in religieus gebruik zijn bestaande registraties up-to-date te brengen en te onderzoeken of het mogelijk is om van enkele nooit bezochte kerken een eerste registratie en waardenstelling te laten uitvoeren.

Conclusie 3: Ondersteun krimpende kerkgenootschappen die zoekende zijn naar (een duurzaam) toekomstperspectief.

Voor krimpende kerkgenootschappen is nadenken over de toekomst vooral een zoekproces, met voor de meeste leden een emotionele lading. Zeker als het einde van de religieuze functie in zicht begint te komen. Zij en hun (groot)ouders en kinderen, zijn veelal in de kerk gedoopt, getrouwd en hebben er afscheid genomen van geliefden.

Krimpende kerkgenootschappen gaan verschillend om met de gestage afname van het aantal dienstbezoekers en activiteiten. Veelal worden geleidelijke veranderingen doorgevoerd. De kerkzaal wordt te groot voor een steeds kleinere groep kerkbezoekers en activiteiten voor de jeugd nemen af. Een steeds kleiner wordend team van vrijwilligers moet meer doen en kan lastig opvolgers vinden. Dit geldt met name voor de bestuursfuncties. Bestuurders voelen de verantwoordelijkheid voor het onderhoud van een (monumentaal) kerkgebouw steeds zwaarder op de schouders drukken. Voor de instandhouding van de gebouwen is steeds meer behoefte aan specifieke expertise op het gebied van bouwkundige zaken, duurzaamheid en financiën.

De inkomsten uit collectes worden lager en het gebouw wordt minder gebruikt. Bij krimpende kerkgenootschappen ontbreekt soms de energie en creativiteit om te komen tot passende nevenbestemmingen. De verschillende geloofsrichtingen gaan ook anders met krimp om. Veel van de (soms gefuseerde) kerkgenootschappen beseffen wel dat er in de nabije toekomst keuzes gemaakt moeten worden met betrekking tot het afstoten van kerkgebouwen.

Aanbeveling 4a Stimuleer en ondersteun kerkengenootschappen om proactief neven- of herbestemmingsmogelijkheden te onderzoeken wanneer gevraagd en/of wanneer de noodzaak gesignaleerd wordt door de gemeente zelf.

Het is goed om tijdig een onderzoek te starten naar scenario's voor invullingen van (deels) leegkomende kerkgebouwen en bijbehorende financiële onderleggers. Op die manier kan het kerkgebouw zo lang mogelijk worden gebruikt in de functie waarvoor het is gebouwd (dit is altijd de mooiste functie voor een monument). Ook beleven meer mensen van de huidige en toekomstige generaties, bij invulling met een sociaal-maatschappelijke of culturele functie, het kerkgebouw als bijzonder erfgoed. Dit is een verrijking die Noordenveld aantrekkelijker maakt om er te wonen of om er op vakantie te zijn. Door proactief deze kansen voor kerkgebouwen te verkennen, voorkom je ook op tijd dat bijvoorbeeld een maatschappelijke voorziening nieuw wordt gebouwd, terwijl de kerk ernaast leeg staat. Eveneens is het onwenselijk dat een kerkgebouw leeg komt te staan en gaat verloederen. Tenslotte kun je, als er tijd genoeg is, alle relevante partijen betrekken en maximaal creativiteit en kansen verkennen. De ervaring leert dat het hele proces om tot een goede herbestemming te komen ongeveer vijf jaar aan voorbereiding vergt.

Kerkbesturen kunnen een subsidie aanvragen om ondersteuning in te schakelen van experts bij het onderzoeken van neven- of herbestemmingsmogelijkheden. In Noordenveld zijn reeds een aantal kerken hiervoor aangemeld.

Aanbeveling 4b Stimuleer en ondersteun kerk(gebouw)en, indien gevraagd, in hun culturele profilering binnen de gemeente Noordenveld.

Conclusie 4: Hoge energiekosten vragen om verduurzamingsmaatregelen en meerjarenplannen op het gebied van duurzaamheid.

Door de hoge energiekosten is het verduurzamingsvraagstuk actueler dan ooit. Kerkgebouwen worstelen met hoge stookkosten om de kerkzalen voor vaak een relatief kleine groep leden volledig te verwarmen. Er is een groot momentum om dit probleem versneld aan te pakken.

Met name de jongere kerkgebouwen beschikken over bouwsystemen die veelal makkelijker te isoleren zijn en de installatietechnische basis is veel geschikter voor verduurzaming. Voor oudere monumentale kerkgebouwen blijft het een vraagstuk wanneer welke investeringen in duurzaamheidsmaatregelen gaan renderen. Wanneer de intensiteit van het gebruik achter blijft, zal er geen aanleiding zijn om investeringen te doen voor het verlagen van de stookkosten. Dit is echter een kip-ei probleem. Als het onbetaalbaar is om het gebouw te verwarmen, zal het gebruik ook niet toenemen.

Aanbeveling 5 Ondersteun, en begeleid indien gevraagd, kerkgenootschappen in het opzetten van duurzaamheidsscans in combinatie met bijvoorbeeld onderzoek naar neven- of herbestemming.

Om de cirkelredenering te doorbreken, wel of niet investeren in duurzaamheidsmaatregelen als voorwaarde voor een intensiever gebruik van een kerkgebouw, zullen stappen gezet moeten worden. Inventariserende duurzaamheidsscans kunnen daarin helpen. Op gemeenteniveau zijn geen budgetten beschikbaar om deze scans te laten uitvoeren. Er bestaat wel een subsidie voor her- en nevenbestemmingsonderzoek die jaarlijks bij de RCE aangevraagd kan worden. Ook kan het Energieloket van de Provincie Drenthe geconsulteerd worden.

Conclusie 5: Onderhoud en intensiveer het goede contact tussen burgerlijke gemeente en kerkgenootschappen om kansen voor kerk(gebouw) en te vergroten.

Tijdens de gesprekken en bijeenkomsten bleek dat korte lijnen tussen kerkeigenaren en de burgerlijke gemeente gewenst zijn. De ervaringen met de onderlinge samenwerking is in het algemeen goed. Dit is een belangrijke voorwaarde voor het succesvol proactief met elkaar optrekken om de kerkenopgave waar Noordenveld de komende jaren voor staat, effectief op te pakken.

Aanbeveling 6 Een jaarlijkse gezamenlijke bijeenkomst kan hieraan bijdragen.

Aanbeveling 7 Stel een kerkencontactpersoon, of duo, voor kerkgenootschappen en collega-ambtenaren aan bij de gemeente Noordenveld, bij voorkeur bij het sociaal domein. Koester hierbij de reeds opgebouwde relaties.

Het opstellen van een kerkenvisie is een eerste stap. Nu de kerkenopgave in beeld is en kerkbesturen zich gesteund voelen om noodzakelijke vervolgstappen te zetten, is het belangrijk om binnen de gemeente Noordenveld een contactpersoon, tevens structurele aanjager, beschikbaar te hebben. Op dit moment is hiervoor onvoldoende capaciteit beschikbaar. Kerkeigenaren zijn aan zet, maar uit voorliggend onderzoek blijkt dat het bundelen van krachten tussen de gemeente Noordenveld en kerkbesturen van bedreigde kerken, de kansen voor deze kerkgebouwen aanzienlijk groter maakt om passende functies te vinden.

Oplossingsrichtingen om een duurzaam toekomstperspectief te vinden voor dit waardevolle erfgoed, vragen om samen op te trekken met kerkeigenaren, gemeente, en eventuele andere partijen. Kansen kunnen liggen in ‘domeinoverstijgend denken’ met de verschillende beleidsafdelingen van de burgerlijke gemeente of in combinatie met initiatieven van partijen van buiten de gemeente.

Het is hiervoor wenselijk dat de gemeente Noordenveld de contacten met de kerkbesturen goed onderhoudt en op gewenste vragen en acties acteert. Hiervoor is een aanjager, een specifiek voor dit onderwerp aangesteld persoon, onmisbaar. Vervolgens is een afwegingskader (hoe om te gaan met het religieus erfgoed vanuit gemeenteperspectief) en afgestemde werkwijze binnen de gemeente Noordenveld, tussen de verschillende betrokken afdelingen, voorwaardelijk. Tenslotte is een koppeling van de kerkenvisie met de omgevingsvisie wenselijk. De voorgestelde ‘contactpersoon of loods kerkgebouwen’ regisseert deze procesketen en zorgt dat het kerkenvraagstuk voldoende bekend is en blijft bij relevante gemeentelijke vakgebieden.

Aanbeveling 8 Neem de Kerkenvisie Noordenveld op in de Omgevingsvisie Noordenveld.

Aanbeveling 9 Kom en blijf in actie met elkaar! De burgerlijke gemeente en kerkelijke gemeenten kunnen, door elkaar te versterken,de beste oplossingen vinden voor de uitdagingen waar kerken voor staan, o.a. door regelmatige uitwisseling van kennis.

Kom in actie!

De Toekomstverkenning religieus erfgoed Noordenveld heeft als belangrijkste inzicht opgeleverd dat veel kerkbesturen aangeven dat hun kerkgemeenschap krimpt en dat de toekomst voor hun kerkgebouwen in meer of mindere mate onzeker is. Bijna 50% van het religieuze erfgoed en juist het waardevolle erfgoed in Noordenveld, heeft een onzeker toekomstperspectief. In de gevoerde gesprekken en in de kansenverkenning voor kerkgebouwen in Noordenveld zijn wel kansrijke zoekrichtingen gedetecteerd. Het kost tijd om deze zoekrichtingen te verkennen en uit te werken.

Er is urgentie om actie te ondernemen voor het te laat is en religieus erfgoed verloren gaat. Ofwel omdat de kosten niet meer op te brengen zijn door religieuze gemeenschappen en verloedering en op termijn leegstand en/of sloop dreigt. Ofwel omdat het nadenken over een maatschappelijke her- of nevenbestemming en de realisatie hiervan al gauw vijf jaar kost.

Als die tijd niet wordt genomen, dan besluit een kerkgenootschap vaak om een kerkgebouw te koop te zetten. Het risico is dan dat veel kerkgebouwen zogenaamde ‘onomkeerbare herbestemmingen’ ondergaan of sloop riskeren (zie uitleg aanbeveling 1).

Nu de toekomstverwachtingen van het Noordenveldse religieus erfgoed in beeld zijn gebracht, biedt dit de kans om proactief te handelen. Uit de gesprekken en uit andere onderzoeken in Nederland blijkt dat zowel leden van kerkgenootschappen als inwoners het liefst zien dat sociaal-maatschappelijke of culturele functies in leegkomende kerkgebouwen worden ondergebracht. In hoofdstuk 9 is uitgewerkt hoe de betrokkenen in dit proces met elkaar in actie kunnen komen na vaststelling van de Toekomstverkenning religieus erfgoed Noordenveld.

10. Actieplan

Hoe kom je met elkaar in actie na vaststelling van de kerkenvisie? Er zijn op basis van de conclusies van het kerkenonderzoek, aanbevelingen opgenomen. Deze aanbevelingen betreffen zaken die om urgentie op korte termijn vragen of op langere termijn uitgevoerd kunnen worden. Sommige acties zijn al in gang gezet. Zo zijn er voor verschillende kerken subsidies aangevraagd voor een her- of nevenbestemmingsonderzoek en een verduurzamingsonderzoek. De planning is om dit onderzoek, bij toekenning van de subsidie, in 2025 te gaan uitvoeren. Hierbij zal het gewenst zijn dat vanuit de gemeente Noordenveld wordt meegedacht over bijvoorbeeld mogelijkheden om maatschappelijke voorzieningen te verschuiven en wat er qua procedures nodig en mogelijk is.

Een goede manier kan zijn dat de gemeente Noordenveld het oprichten van een projectgroep initieert en faciliteert en alle kerkbesturen uitnodigt die actief over de toekomst van hun kerkgebouw willen nadenken. In een gezamenlijke, in eerste instantie tijdelijke, projectgroep “Toekomst kerkgebouwen Noordenveld" (of een andere nader te bepalen naam) vindt een verkenning plaats naar de meest urgente en kansrijke vervolgprojecten (niet alles kan en hoeft tegelijkertijd), met als uitgangspunt de aanbevelingen uit deze Toekomstverkenning. De projectgroep voert acties uit, zoals bijvoorbeeld het organiseren van een gezamenlijke kennisbijeenkomst over verduurzaming van kerkgebouwen. En de projectgroep heeft als taak om een uitvoeringsprogramma op te stellen voor aanbevelingen die meer op de langere termijn spelen en legt dit voor als volgende stap aan het college en de gemeenteraad. Parallel hieraan kunnen kerkeigenaren zelf en de gemeente Noordenveld los van elkaar actie ondernemen. In onderstaand overzicht zijn de aanbevolen acties in beeld gebracht.

Aanbevolen acties voor eigenaren van kerkgebouwen en andere gebedshuizen en de gemeente Noordenveld in de volgende fase van het kerkenvisietraject:

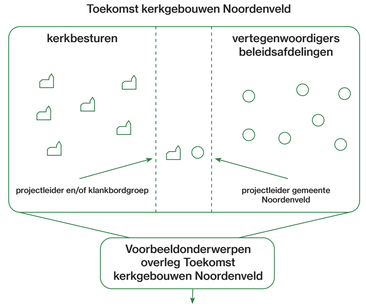

Kerkgenootschappen Noordenveld

- Doe mee aan het project Toekomst kerkgebouwen Noordenveld;
- Kerkgenootschappen met een kerkgebouw met een onzeker toekomstperspectief: vraag subsidie aan om neven- of herbestemmingsmogelijkheden tijdig te onderzoeken en werk hierin samen met het platform en de gemeente Noordenveld en voer duurzaamheidsscans uit i.c.m. onderzoek naar neven- of herbestemming;
- Ga met kerkgemeenschappen op zoek naar matchingskansen;
- Stap in bij gezamenlijke vervolgprojecten;
- Grijp het momentum van de kerkenvisie (nu is er aandacht van de gemeente Noordenveld en andere kerkgenootschappen);
- Gebruik de contacten die zijn opgebouwd, onderling en via de gemeente Noordenveld.

Projectgroep Toekomst kerkgebouwen Noordenveld

- Bespreek uitdagingen samen;
- Doe inspiratie op van elkaar en anderen, ook buiten Noordenveld. Organiseer bijvoorbeeld een excursie;
- Bepaal welke projecten het meest kansrijk en urgent zijn om samen op te pakken in groepjes;
- Onderzoek kansen voor kerkgebouwen in relatie tot de toekomst en leefbaarheid van kernen en of de gemeente Noordenveld sociaal-maatschappelijke functies kan onderbrengen in geheel of gedeeltelijk leegkomende kerkgebouwen (met vaste langjarige huur);
- Onderzoek op provinciaal of regionaal niveau kansen voor kerkgebouwen in relatie tot de toekomst en leefbaarheid van de provincie of regio;
- Koester de kerkgebouwen en bedenk hoe, anderen, die hier belang bij hebben, te betrekken bij de toekomst van religieus erfgoed: buurtbewoners, ondernemers, historische verenigingen, wijkraden;
- Onderzoek losse ideeën als: hoe kan een makelaarsrol worden vormgegeven om vraag en aanbod te matchen van ruimten?;
- Organiseer kennisbijeenkomsten over verduurzamings- en subsidiemogelijkheden.

Gemeente Noordenveld

- Stel een contactambtenaar aan bij de gemeente Noordenveld als aanspreekpunt voor kerkgenootschappen met en zonder kerkgebouw, en die ook plaats kan nemen in het platform Toekomst kerkgebouwen Noordenveld;
- Onderzoek een eventuele uitbreiding van de bescherming van de kerkencollectie inclusief interieurs;
- Stimuleer eigenaren van bedreigde kerkgebouwen om proactief neven- of herbestemmingsmogelijkheden te onderzoeken en ondersteun deze onderzoeken actief als gemeente;
- Help kerkgenootschappen door het organiseren van een kennisbijeenkomst over verduurzaming en het vinden van manieren om een verduurzamingsadvies uit te laten voeren;
- Onderzoek de mogelijkheid om sociaal-maatschappelijke activiteiten in kerkgenootschappen;
- Bepaal een integrale werkwijze met betrekking tot het koesteren van religieus erfgoed binnen de gemeente Noordenveld;
- Wees initiërend en inspirerend.